بِسْمِ ٱللَّٰهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

Bakı - 2017

Kitabın orjinal adı:
Daxili muhasəbə-müsəlmanların fərdi və ictimai problemləri

Müəllif:
Ömər Mənsuroğlu

Bədii redaktor:
Tahir Akkubayev

Kitabın üz qapağını hazırladı:
Nicat Qəribov

Dizayn:
Emin Əsgərov
Bakı-2017; Ləman Nəşriyyat və Poliqrafiya MMC -2;

Bu kitab Azərbaycan Respublikası Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin 4 avqust DK-740/H nömrəli razılıq məktubu ilə nəşr edilmişdir.

DAXİLİ MUHASƏBƏ

(Müsəlmanların fərdi və ictimai problemləri)

Ömər Mənsuroğlu

gənc
muslim

Bakı - 2017

Mövzular

Ön söz.. 6

Dövrümüzdəki müsəlmanların fərdi problemləri.... 9

1. Doğru iman.. 11
2. İmanın dadı hədisi.. 17
3. Təvəkkül.. 23
4. Biganəlik problemi.. 26
5. İbadətlərdəki keyfiyyət.. 37
6. Qəlb xəstəlikləri... 47
7. Müsəlman gəncin şəxsiyyət olaraq formalaşması...... 58

Dövrümüzdəki müsəlmanların ictimai problemləri 67

1. İxtilaf və parçalanma.. 69
2. “Vəhn” xəstəliyi.. 76
3. Ailənin önəmi.. 82
4. Dinə xidmət şüuru.. 88
5. Dünyəvi biliyin önəmi.. 93

Nəticə.. 97

İstifadə edilən ədəbiyyat.. 99

Ön söz

Bir çox insanın haqqa və həqiqətə göz yumduğu dövrdə bizə iman neməti lütf edən, haqqı göstərən Allaha həmd olsun. Onun seçdiyi və çox sevdiyi bəndəsi Peyğəmbərimiz Həzrət Muhammədə, Onun pak və təmiz Əhli-Beytinə, malları və canları ilə İslamı yaymaq üçün çalışan səhabələrinə, qiyamətə qədər onların yolu ilə gedənlərə salət və salam olsun.

“Özünü hesaba çəkmə” dedikdə insanın nəfsini sorğu-suala çəkməsi, Allahın rizasına uyğun yaşayıb-yaşamadığını düşünməsi, nöqsanlarını görməsi, həll yollarını tapması və həyatı daha gözəl yaşamağa çalışması nəzərdə tutulur. Bu, İslam ədəbiyyatında “muhasəbə” sözü ilə ifadə olunur. “Muhasəbə” özünü hesaba çəkmə” deməkdir. Allah Təala “Həşr” surəsinin 18-ci ayəsində belə buyurur:

“Ey iman gətirənlər! Allahdan qorxun! Hər kəs sabah üçün nə etdiyinə (axirət üçün özünə nə hazırladığına) nəzər salsın. Allahdan qorxun. Həqiqətən, Allah etdiklərinizdən xəbərdardır!”

Rəbbimiz bu ayədə ***“hər kəs sabahı üçün nə etdiyinə (axirət üçün özünə nə hazırladığına) nəzər salsın”*** əmriylə iman edənlərdən özlərini hesaba çəkməyi istəyir. Əbu Həmid Qəzali “İhyayı-ulumid-din” adlı əsərində həmin ayə haqqında bunları yazır: “*Bu ayə insanın etdiyi əməllər barədə özünü hesaba çəkməsi (muhasəbə) haqqındadır.*”

Hz.Ömər *(radıyallahu anh)* bu haqda belə demişdir: “*Hesaba çəkilmədən əvvəl özünüzü hesaba çəkin.”*[1] Yəni qiyamət günü hesaba çəkilməzdən əvvəl, bu dünyada nəfsinizi sorğu-sual edin. Allah Təala “Əraf” surəsinin 201-

---

[1] Əbu Nuaym, Xilyə.

ci ayəsində belə buyurur:

“Allahdan qorxanlara Şeytandan bir vəsvəsə toxunduğu zaman onlar (Allahın əzabını, lütfünü və mərhəmətini) xatırlayıb düşünərlər və dərhal (gözləri açılıb) görən olarlar.”

Bu ayədə də insanın düşünərək həqiqəti görməsinə və özünə çəki-düzən verməsinə diqqət çəkilir. Tabeunun böyüklərindən Həsən Bəsri *(rahmətullahi aleyh)* belə deyir: “Mömin nəfsinin gözətçisidir. Nəfsini Allah üçün hesaba çəkməlidir. Dünyada nəfslərini sorğu-sual edənlər üçün axirətdəki hesab asan olacaq.”[2]

Allah Təala “Qiyamə” surəsinin 2-ci ayəsində belə buyurur:

“And içirəm (günah etdiyi üçün, yaxud yaxşı əməli azdır deyə) özünü qınayan nəfsə!”

Bu ayədə bir mənada“muhasəbə” ilə əlaqəlidir. Malik ibn Dinar belə demişdir: “Allah o insana rəhmət etsin ki, nəfsini “sən filan günahın sahibi deyilsən?” deyib qınayır, onun istəklərinə mane olur və Allahın Kitabından ayrılmır. Allahın Kitabı həmin şəxsin bələdçisidir.”[3]

“Muhasəbə”nin nə olduğunu qısaca izah etməyə çalışdıq. Bu sözə daha çox zöhdlə əlaqəli kitablarda rast gəlmək mümkündür. Bu kitabda “özünü hesaba çəkmə” mənasındakı “muhasəbə” terminini daha geniş və nisbətən fərqli izah etməyə çalışacağıq. “Muhasəbə” təkcə insanın özünü hesaba çəkməsi deyil, ümumi mənada bütün müsəlmanların özünü sorğu-sual edib, fərdi, ictimai, üxrəvi, dünyəvi problemlərini müəyyənləşdirərək bunlara Quran

---

2. Qəzali, İhyayı-ulumid-din
3. Qəzali, İhyayı-ulumid-din.

və Sünnədən çarələr, həll yolları tapmağa çalışmasıdır. Bu kitabın yazılma məqsədi budur.

Mövzular bir neçə başlıqda toplanıb. Əsas başlıqlardan biri fərdi və ictimai problemlər başlığıdır. Bu hissədə dövrümüzdə müsəlmanların qarşılaşdığı üxrəvi və dünyəvi problemlərə toxunulub. Üxrəvi problemlər deyərkən, bir müsəlmanın axirətdə əzaba düçar olmasına səbəb olacaq problemlər, dünyəvi problemlər deyərkən isə, həyat tərzi ilə bağlı problemlər yəni zəlalətdə olmaq nəzərdə tutulur. Biz müsəlman ümməti olaraq bugün özümüzü hesaba çəkməsək, sabahımızın xəyallarını qura bilmərik.

“Muhasabə” müsəlman olaraq hazırdakı vəziyyətimizi olmamız gərəkən vəziyyətlə müqayisə etmək və orada durmağa cəhd etməkdir. Qısacası, bu kitabda dövrümüzdə tez-tez rastlaşdığımız müəyyən problemlərə toxunacağıq. Məqsədimiz hər hansı şəxsi və ya toplumu qınamaq deyil, nəsihət etməkdir. Yəni məqsədimiz qınamaq deyil, özünü hesaba çəkməyə təşviqdir. Tövfiq Allahdandır.

I Hissə

Dövrümüzdəki müsəlmanların fərdi problemləri

Doğru iman

İman məsələsi əqaid elminin mövzusu olduğundan bu kitabda üzərində çox durulmayacaq. Mövzu ilə maraqlananlar əqaid kitablarına müraciət edə bilərlər. Qısaca, iman Allah tərəfindən Hz.Muhammədə endirilən hər şeyi təsdiq etməkdir. Yəni iman Quranı təsdiq etməkdir. Bu mənada imanı yenidən izaha lüzum görmədik. Qurana inanmayan müsəlman sayılmadığına görə, bizim muxatabımız deyil. Bu kitab iman edənlər üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bəs niyə mövzunun adını “doğru iman” qoymuşuq? Burada “təhqiqi” və “təqlidi” iman yəni düşünərək iman etmək və başqasının təsiri ilə inanmaq arasındakı fərqi izah etməyə çalışacam. “Təhqiqi” və “təqlidi” iman bir-birindən fərqlənir.

Mövzunu bir tanışımın həyatından nümunə verərək izah etməyə çalışacam. Həmin tanışım deyir ki, “kiçik yaşlarımda bir neçə qohumumun ölümünə şahid olmuşdum. Ölüm haqqında düşünürdüm. Fikirləşirdim ki, görəsən insanlar niyə ölür? Bu haqda düşündükcə həyat mənə çox darıxdırıcı və mənasız gəlirdi. Madam ölümlə həyat sona çatacaq, onda yaşamağın nə mənası var? Niyə insan bu qədər əziyyət çəkməlidir? Axı həyat çətinliklərlə doludur. Varlı insanlar belə nədənsə korluq çəkir. “Heç bir problemim yoxdur, hər şey qaydasındadır”, deyə düşünərkən birdən başlayan baş və ya diş ağrısı bütün əhvalımızı pozur. Çünki bu dünyada tam rahat həyat yaşamaq mümkün deyil. Madam ki, ölüm insanın bütün çətinliklərinə son qoyacaq, onda ölümü tezləşdirmək lazımdır.”

Həqiqətən də axirət inancı olmayan insan asanlıqla həyatdan bezər və intihara meyl edər. Düşünən insanın qarşısında iki yol var: İnsan ya birinci yola yönəlməli – Rəbbini tanımalı, Onun istədiyi kimi yaşamalı, yaradılış qayəsini anlamalı, həqiqi xoşbəxtliyə sadəcə bu dünyada yox axirətdə nail olacağını bilməli, ya da bütün bunlardan bixəbər məqsədsiz, nizamsız halal-haram düşünmədən, "həyatdan daha çox necə zövq ala bilərəm" düşüncəsi ilə yaşamalıdır. İnsana məqsədsiz, üzərində düşünülmədən, axirəti fikirləşmədən yaşanılan həyat mənasız gəldiyinə görə, asanlıqla intihara yönələ bilər. Statistikaya nəzər saldıqda bunun şahidi oluruq. Avropada intiharlar 15 il əvvəlki göstəricilərə görə iki dəfə artıb. Aparılan araşdırmalar daha çox gənclərin intihara meyl etdiyini göstərir. Həmin gənclərin çoxu isə içki və narkotik aludəliyindən əziyyət çəkir. Üstəlik ailə problemləri var və tək yaşayırlar. Bununla yanaşı araşdırmalar göstərir ki, son dövrlər Avropada gənclərin bir çoxu İslamı qəbul etmişdir. Bütün bunlar dediklərimizi təsdiq edir.

Qayıdaq söhbətimizə. Həmin tanışım söhbətinə belə davam edir: "Həyatın mənasız olduğunu düşündüyüm bu vaxtlarda ölümlə hər şeyin bitmədiyini, öldükdən sonra həqiqi axirət həyatının başladığını, ölümün əslində son deyil, başlanğıc olduğunu öyrəndim. Buna heç bir əqli və nəqli dəlil olmadan inanırdım. Axirətə iman düşünən insanın fitrətinin tələbidir. Təbii ki, əgər fitrəti pozulmayıbsa. Elə bu düşüncələrlə Quranla tanış oldum. Quranı oxudum və anlayaraq iman etdim." Bu hadisə də göstərir ki, insan düşünərək iman edə bilər.

Bu cür misallar sayılmayacaq qədər çoxdur. İnsan düşünərək, bəşəriyyətin yeganə qurtuluşu olan Allahın kitabı Quranı oxuyaraq iman etməlidir. İslamı bu cür düşünərək qəbul edən insan həyatını inandığı kimi yaşamağa çalışar.

Başqa bir nümunəyə nəzər salaq. Bu nümunə İslamı qəbul edən başqa din mənsublarının verdiyi müsahibələrin yazıldığı bir kitabdandır.

Bir çox insanın necə hidayətə qovuşduğuna şahid olmuş, onların həyatlarını dinləmişəm. Bunların içərisində mənə hidayəti daha maraqlı gələnlərdən biri braziliyalı psixoloq Əhməd Qarsiadır. Həqiqəti tapmaq məqsədi ilə səyyah kimi yollara düşən Əhməd Qarsia əvvəlcə qütblərə getmişdir. İki il yarım Cənub Qütbündə bir bölgədə yaşamış, sonra Amazon meşələrinə üz tutmuşdur. Bir müddət buradakı yerlilər arasında qalmışdır. Müsəlman olana qədər onun başına bir çox hadisə gəlmişdir. Qarsianın İslamı qəbul etməsində ən böyük səbəb Quran olmuşdur. O, Quran oxumağa başlayandan sonra necə təsirləndiyini belə ifadə edir:

“Həmd aləmlərin Rəbbi Allah üçündür” ayəsi mənim bütün həyatımı dəyişdirdi. Bir çox insan özünə, “haradan gəlirəm, kiməm, haraya gedirəm?” kimi suallar soruşur və bu sualların cavablarını axtarır. Mənim üçün əsas sual isə, “Yaradan kimdir?” sualı idi. Bu aləmi yaradan, hər şeyi idarə edən bir yaradıcı olmalıdır. Ancaq bu yaradıcı kimdir? “Həmd aləmlərin Rəbbi olan Allah üçündür” ayəsini oxuyanda öz-özümə düşündüm ki, aləmlərin Rəbbi olan Allah mənim axtardığım yaradandır. “Bu kitabın əvvəli bu qədər təsirlidirsə, görəsən davamı necədir”, – deyə düşünərək Quranı oxumağa davam etdim. Bəzi ayələrdən o qədər çox təsirlənirdim ki, özümü saxlaya bilməyib ağlayırdım və Allahın mərhəmətini hiss edirdim. Həqiqətən insan bütün xəbərdarlıqlara rəğmən keçmişində günah işləyir. Mənim də günahlarım az deyildi. Ancaq Yaradanın insana mərhəməti genişdir. Beləcə müsəlman olmağa qərar verdim…

İslam həqiqətən çox gözəl dindir. Bu din bütün gücünü Allahın ayələrindən və dünyada yaşamış ən mükəmməl insan – Hz.Muhamməddən *sallallahu aleyhi və səlləm* alır. İslam bütün həyatımızı əhatə edir və bizdən bir tərcih etməyimizi istəyir. Mən artıq sinifdə başqa, işdə başqa, dostluqda başqa insan deyiləm. Allah və Rəsulu məndən necə insan olmağımı istəyirsə, elə olmağa çalışan bir müsəlmanam...”[4]

Muhamməd Abdurrəhmanın müsəlman olması da diqqət çəkicidir. O, əslən almandır və müsəlman olduqdan sonra adını dəyişmişdir. Onun bu sözləri mövzumuzla yaxından əlaqəlidir. Belə ki, o, “sonradan İslamı qəbul edən bir insan kimi, günümüzdə müsəlmanların vəziyyəti haqqında nə deyə bilərsən?” sualına belə cavab verir:

“Bu gün İslam və müsəlmanlar arasında böyük fərqlər var. İslamın ilk dövrlərində İslam və müsəlmanlar arasında heç bir fərq yox idi. Buna görə də müsəlmanlar ticarət üçün getdikləri ölkələrdə insanların İslama girməsinə vəsilə olurdular. İnsanlara satacaqları malın yaxşı cəhətləri ilə yanaşı, pis cəhətlərini də deyirdilər. Bir çox insan müsəlmanların bu dürüstlüyündən təsirlənərək müsəlman olurdu. Həmin dövrlərdə İslam və müsəlmanlar arasında fərq olmadığı üçün İslam Afrikaya və Asiyaya qədər yayılmışdı. Ancaq bugün vəziyyət heç də elə deyil. İslamın yenidən dünyaya yayılmasını istəyiriksə, hər şeydən öncə İslamla aramızdakı fərqləri ortadan qaldırmalıyıq.”[5]

Son dövrün böyük İslam alimlərindən Əbul Həsən ən-Nədvinin “Müsəlmanların geriləməsi ilə dünya nələr itirdi?” adlı çox gözəl əsəri var. Həmin əsərə ön söz yazanlardan professor Muhamməd Yusuf Musa belə deyir: “İslam aləmində iman atəşini yandırmaq, müsəlmanların həyatında böyük bir dəyişikliyə səbəb olmaq üçün yeganə çıxış yolu Uca kitabımız Qurani-Kərim və Hz.Muhamməddin *sallallahu aleyhi və səlləm* həyatını öyrənməkdir. Quran və Sünnə üzərini zillət buludları örtən bir milləti, bugünkü

---

4. Adəm Özköse, “Cennete Otostop”, səh. 55-61.
5. Adem Özköse, “Cennete Otostop”, səh. 128.

cahiliyyəyə meydan oxuyan, igidlik və mərdlik duyğuları ilə coşub daşan, üstün bir millətə çevirəcək iki böyük qüvvədir. Bugünkü İslam dünyasının ən təhlükəli xəstəliyi dünya həyatına həddindən çox dəyər vermək, hər şeyi dünyada axtarmaqdır. Əfsuslar olsun ki, bugün heç bir pislik İslam aləmini hərəkətə keçirmir. Fəqət Qurani-Kərim və Hz. Muhamməmədin *sallallahu aleyhi və səlləm* həyatı qəlblərə yol tapsa, imanla nifaqın, yəqinlə şübhənin mübarizəsi başlayacaq. Dünya bütün peyğəmbərlərin öz dövrlərində başladıqları bir mübarizə ilə cahiliyyədən qurtulmuşdur...”[6]

“Təqlidi” iman isə, nəyə, necə iman etdiyini bilməyən, ətrafından təsirlənib inanan, ibadət edən və zamanla ibadətləri adətə çevirənlərin imanıdır. Bu cür “iman” həmin şəxsə bir fayda vermədiyi kimi, bu cür “ibadət” də onu pisliklərdən uzaqlaşdırmaz. Allahın bizdən istədiyi iman bu deyil. Bir mömin olaraq Allahın istədiyi kimi iman edib, bu imanın gərəklərini yerinə yetirməliyik.

Doğru imandan danışarkən Quranda zikr edilən həqiqi möminlərin vəsflərinə – sifətlərinə diqqət çəkmək yerinə düşər. Allah Təala “Ənfal” surəsində belə buyurur:

Möminlər ancaq o kimsələrdir ki, Allah anıldığı zaman qəlbləri titrəyər. Onlara Allahın ayələri oxunduğu zaman bu onların imanlarını artırar, onlar ancaq öz Rəblərinə təvəkkül edərlər.

Onlar namazı dosdoğru qılar, özlərinə ruzi olaraq verdiklərimizdən Allah yolunda xərcləyərlər.

Bax onlar həqiqi möminlərdir. Onların öz Rəbləri yanında dərəcələri vardır. Onları (qiyamət günü)

---

[6] Əbul Həsən ən-Nədvi, “Müsəlmanların geriləməsiylə dünya nələr itirdi” səh. 39-40.

bağışlanma və (cənnətdə) tükənməz (gözəl, minnətsiz) ruzi gözləyir.[7]

Bu ayələrdə Rəbbimiz həqiqi möminlərin sifətlərini bildirmişdir. Yəni həqiqi möminlər bu sifətlərə sahib insanlardır. Ayələrin əvvəlindəki "*Möminlər ancaq o kimsələrdir ki*" ifadəsi bu gerçəyi dilə gətirmək üçündür. Bir İslam mütəfəkkirinin dediyi kimi, buradakı problem həqiqi imanın tamlığı və ya əksikliyi deyil, əksinə həqiqi imanın varlığı və ya yoxluğudur. ***"Möminlər ancaq o kimsələrdir ki, Allah anıldığı zaman qəlbləri titrəyər"*** Bu ayədə əmr və qadağa mövzusunda Allah anıldıqda möminin qəlbinin titrəməsi nəzərdə tutulur. Yəni bu vaxt mömin Allahın böyüklüyünü düşünər, qəlbinə Allah qorxusu dolar, digər tərəfdən öz əksikliyini və günahlarını xatırlayar, nəticədə həmişə muraqabə şüuru ilə hərəkət edər. "Muraqabə" həmişə Allahın (ilahi kameralarının) nəzarətində olduğunu unutmamaqdır. Bu düşüncə insanın ölümü unudub, haramlara düşməsinə mane olur. ***"Onlara Allahın ayələri oxunduğu zaman bu onların imanlarını artırar"*** yəni mömin Allahın ayələrini eşidəndə imanı qüvvətlənər, Allaha və onun dininə bağlılığı artar. Bu ayələrdə zikr edilən digər xüsuslara sonrakı mövzularda toxunacağıq.[8]

Burada "əlfazı-küfr" məsələsinə də toxunmaq istəyirəm. İnsanın bilərək dediyi təqdirdə imanını zədələyən sözlərə "əlfazı-küfr" deyilir. Bu da əqaid kitablarının mövzusudur. Burada qısaca toxunmaq istəyirəm. Qurani-Kərimdəki hər hansı məsələni bilərək inkar etmək insanın İslamdan çıxmasına səbəb olar. Əqaid alimlərinə görə, insanın imanını pozan üç xüsus var: “istihlal”, “istixfaf”, “istehza”.[9] Yəni harama halal və ya halala haram demək, dinin hər hansı bir hökmünü görməzdən gəlmək və həmin hökmü ələ salmaq insanın imanını zədələyər. Buna bir örnək verək. Allah Təala “Tövbə” surəsində belə buyurur:

---

[7] Ənfal surəsi, 2-3-4.

[8] Qurani-Kərimdə həqiqi möminlərin sifətləri bir çox yerdə zikr edilmişdir. Bax: (Muminun 1-10)

(Ya Rəsulum!) Onlardan soruşsan: “Biz ancaq söhbət edib zarafatlaşırdıq (əylənirdik)”, - deyə cavab verərlər. De: “Allaha, Onun ayələrinə və Peyğəmbərinə istehzamı edirsiniz?!

(Əbəs yerə) üzr istəməyin. Siz iman gətirdikdən sonra artıq kafir oldunuz. Aranızda bir qismini (tövbə edəcəyinə görə) bağışlasaq da, digər qismini günahkar olduğu üçün əzaba düçar edəcəyik![10]

Məşhur müfəssirlərdən Təbəri bu ayələrin təfsirində bunu nəql edir:

“Abdullah ibn Ömər deyir ki, Təbuk savaşında bir nəfər bir məclisdə belə dedi: “Bizim bu qurralar (Quran oxuyanlar) qədər boğazına düşkün, yalançı, düşmənin qarşısına çıxmaqdan qorxan yoxdur.” Məclisdəkilərdən biri: “Yalan deyirsən. Sən münafiqsən. Mən bunu mütləq Rəsulullaha xəbər verəcəm”, – dedi. Bu xəbər Rəsulullaha çatdı. Sonra yuxarıdakı ayələr nazil oldu. Abdullah deyir ki: “Mən həmin şəxsi Rəsulullahın dəvəsinin tərkinə sarılıb ayaqları daşlara dəyərkən gördüm. O belə deyirdi: “Ey Allahın Rəsulu! Başımız söhbətə qarışıb, deyib-gülmək üçün belə danışırdıq. Əslində zarafat edirdik.” Rəsulullah da ona: “Siz Allah və Peyğəmbəri ilə zarafat edirdiniz? Artıq bəhanə gətirməyin. Çünki iman edəndən sonra kafir

---

[9] Tahavi əqidəsi

[10] Tövbə 65-66.

oldunuz”,[11] – deyə cavab verirdi.

Bu ayələrdən göründüyü kimi İslama aid hər hansı bir məsələni zarafat mövzusuna çevirmək, ələ salmaq çox təhlükəlidir. İmanımızı qorumaq üçün bu məsələləri də bilib uzaq durmalıyıq.

---

[11] Təbəri təfsiri.

“İmanın dadı” hədisi

Allahın Quranda təriflədiyi möminlərlə özümüzü müqayisə etsək aradakı fərqi görərik. Şanlı Bədir əshabından bəzilərini görən, tabeunun böyüklərindən Həsən Bəsriyə *rahmətullahi aleyh* aid edilən bir söz var: “Siz sahabələri görsəydiniz,“bunlar dəlidir”, onlar sizi görsəydilər, “bunlar axirətə inanmır və ya müsəlman deyillər”, deyərdilər”.[12] Bu kəlamda indiki dövrün müsəlmanları və Quranda təriflənən müsəlmanlar arasındakı fərq çox gözəl ifadə edilib.

İndiki dövrdə müsəlmanların problemini düzgün təyin etmək lazımdır. Bunun üçün bir hədisə nəzər salaq. Ənəs ibn Malik *radiyallahu anh* Peyğəmbərimizin *sallallahu aleyhi və səlləm* belə buyurduğunu nəql etmişdir:

“Üç xislət var ki, kimdə olsa, həmin adam imanın dadını alar:

Allahı və Rəsulunu onlardan başqa hər kəsdən və hər şeydən daha çox sevmək.

Sevdiyini Allah üçün sevmək.

Allah onu küfr bataqlığından qurtardıqdan sonra yenidən küfrə düşməyi oda atılmaq kimi çirkin və təhlükəli görmək”.[13]

Əfsus ki, bizim problemlərimizdən biri imanın dadını ala bilməməkdir ki, hədisdə bunun həlli yolları göstərilmişdir. Hədisdə birinci “***Allahı və Rəsulunu hər şeydən və hər kəsdən çox sevməyə”*** diqqət çəkilir. Allah Təala “Tövbə” surəsində belə buyurur:

“(Ya Rəsulum!) De: “Əgər atalarınız, oğullarınız,

---

[12] Əbu Nuaym, Xilyə.

[13] Buxari, İman 9; Müslim, İman 67.

qardaşlarınız, övrətləriniz, qəbiləniz (qohumlarınız), qazandığınız mallar, kasad olmasından qorxduğunuz ticarət, xoşunuza gələn məskənlər sizə Allahdan, Onun Peyğəmbərindən və Allah yolunda cihaddan daha əzizdirsə, Allahın əmri (əzabı) gəlincəyə qədər gözləyin. Allah fasiqləri doğru yola yönəltməz!"[14]

Ayədə möminlərin Allah və Rəsuluna olan sevgilərinin hər şeydən üstün olmasının vacibliyi bildirilir. Başqa bir ayədə isə Rəbbimiz belə buyurur:

"(Ya Rəsulum!) De: "Əgər siz Allahı sevirsinizsə, mənə tabe olun ki, Allah da sizi sevsin və günahlarınızı bağışlasın. Allah bağışlayandır, mərhəmətlidir!"[15]

Bu ayədə isə Allahı sevdiyini iddia edənlərə öz sevgilərini isbat yolu göstərilir. Allah sevgisi təkcə söz ilə "mən Allahı sevirəm" deməklə olmur. Bu sevgi əslində Allah Rəsuluna bağlı olmaq, Onun göstərdiyi yol ilə getmək, Onun yaşadığı kimi yaşamağa çalışmaqdır. Bir İslam mütəfəkkiri bu ayəni izah edərkən deyir ki, "Bu ayə Allahı sevdiyini iddia edən, ancaq Hz.Muhamməda *sallallahu aleyhi və sələm* tabe olmayan hər kəsə qarşı qəti hökm bildirir. Yəni belə bir iddia edən şəxs, bütün sözlərində və hərəkətlərində Həzrət Muhammədin gətirdiyi İslama uyğun yaşamadığı müddətcə yalançıdır." Rəsulullah *sallallahu aleyhi və səlləm* belə buyurur:

"Məni ata-anasından, övladlarından və bütün insanlardan çox sevməyən həqiqi iman etmiş olmaz"[16]

Hər bir hökmdə olduğu kimi burada da ən böyük nü-

---

[14] Tövbə 24.
[15] Ali İmran 31.
[16] Buxari, İman 8; Müslim İman 70; Nəsai, İman 19.

munəni səhabələr göstərmişdir. Səhabələr Rəsulullahı *sallallahu aleyhi və səlləm* canları bahasına qorumuş, Onun üçün hər şeylərini fəda etmiş və Mədinəyə hicrət etmişlər. Əsri-səadətdə səhabələrin peyğəmbər sevgisinə adi nümunələr saymaqla bitməz. Burada sadəcə birini qeyd etməklə kifayətlənəcəm.

Rəci hadisəsi zamanı müşriklərə əsir düşən sahabələrdən biri də Hubeyb bin Adiy *radıyallahu anh* idi. Şəhid edilməzdən əvvəl Əbu Süfyan Hubeybdən soruşdu: “Sənin yerində Muhammədin olmasını istərdinmi?” Hubeybin verdiyi cavab düşmənləri heyrətləndirdi: “Vallahi, Peyğəmbərimin ayağına bir tikan batmaqdansa, canımdan olmağa razıyam! – daha sonra belə davam etdi, – Allah yolunda həyatımı qurban verməyə hazıram. Mən dinimə görə öldürülməkdən qorxmuram. Çünki bunların hamısı Allah üçündür.”

Bu cavabı eşidən Əbu Süfyan heyrətini belə ifadə etmişdir: “Dünyada Muhammədin sahabələrinin Onu sevdiyi qədər bir-birini sevən iki insan görməmişəm.”[17]

Hədisdə ikinci olaraq, ***“sevdiyini yalnız Allah rizası üçün sevməyə”*** diqqət çəkilir. Bu, imanın ən üstün dərəcəsidir. Mömin Allah və Rəsulunu sevən, digər insanları da yalnız Allah rızası üçün sevən kimsədir. Allah rizası üçün Onun əmr etdiklərini sevmək, nifrət etdiklərinə də nifrət etmək imanın gərəyidir. Bir hədisə bildirilir ki, ***“Allah Təala heç bir kölgə olmayan Qiyamət günü yeddi qisim insanı ərşinin kölgəsində himayə edəcəkdir. Bunlardan biri də, Allah üçün bir-birini sevib Allah üçün bir araya gələn və Allah üçün bir-birindən ayrılan iki insandır.”***[18]

---

[17] İbn Sad II, 56; İbn Hişam Sirə, III, 246.

[18] Buxari, Zəkat 16, Riqaq 24, Hüdud 19; Müslim, Zəkat 91.

Bəs Allah üçün sevmək necə olur? Gəlin bu haqda bir neçə hədisə nəzər salaq. Rəsulullah bir hədisində belə buyurmuşdur:

“Canım qüdrət əlində olan Allaha and olsun ki, siz iman etməyincə Cənnətə gedə bilməzsiniz. Bir-birinizi sevmədikcə kamil iman əldə edə bilməzsiniz. Sizə bir şey deyim, ona əməl etdiyiniz təqdirdə bir-birinizi sevəcəksiniz: aranızda salamı yayın”.[19]

Tabeunun məşhur alimlərindən Əbu İdris əl-Hövlani nəql edir:

“Dəməşq məscidinə girmişdim. Bir qrup insan gülərüz bir gəncin ətrafına toplaşmışdı. Bir məsələdə fikir ayrılığına düşəndə o gəncə müraciət edir və onun fikrini qəbul edirdilər. Həmin gəncin kim olduğunu soruşdum. Muaz bin Cəbəl *radıyallahu anh* olduğunu dedilər. Ertəsi gün məscidə bir az tez getdim. Gördüm ki, həmin gənc məndən əvvəl gəlib namaz qılır. Namazı qılıb qurtarana qədər gözlədim. Sonra ona salam verdim və:

– Allaha and olsun ki, səni sevirəm, – dedim.

– Allah üçün sevirsən? – dedi.

– Bəli, Allah üçün sevirəm, – dedim. O yenə:

– Doğurdan Allah üçün sevirsən? – dedi. Mən də:

– Bəli, həqiqətən səni Allah üçün sevirəm, – cavabını verdim. Bu zaman paltarımdan tutub məni özünə tərəf çəkdi və belə dedi:

– Müjdələr olsun sənə. Mən Rəsulullahın *sallallahu aleyhi və səlləm* belə dediyini eşitdim: ***“Allah Təala Mənim***

---

[19] Müslim, İman 93-94; Tirmizi, Ətimmə 45; İbn Macə, Müqəddimə 9.

rizam üçün bir-birini sevən, Mənim rizam üçün bir yerə yığışan, Mənim rizam üçün bir-birini ziyarət edən və yalnız Mənim rizam üçün sədəqə verib yaxşılıq edənlər sevgimə layiqdirlər”, – buyurmuşdur.[20]

Başqa bir hədisində Rəsulullah *sallallahu aleyhi və səlləm* belə buyurmuşdur:

“Din qardaşını sevən, ona olan sevgisini bildirsin.”[21]

Hədislərdə qeyd olunan Allah üçün sevmək imanın dadını almağın ikinci səbəbidir. Xüsusilə, ümmətin zəif olduğu bu dövrdə müsəlmanlar öz aralarında sevgini yaymalıdır. Bu mövzuya ictimai problemlər hissəsində toxunulacaq.

Hədisdə üçüncü səbəb olaraq ***“Allah onu küfrdən qurtardıqdan sonra yenidən küfrə düşməyi oda atılmaq kimi çirkin və təhlükəli görmək”*** göstərilir. Hər bir mömin küfrə düşməyi Cəhənnəmə düşmək kimi görməli və bundan çəkinməlidir. Küfr qaranlıq, iman isə nurdur. Mömin özünə iman neməti lütf edən Rəbbinə həmişə şükür etməli və bu şəkildə dua etməlidir:

“Ey Rəbbimiz! Bizi doğru yola yönəltdikdən sonra ürəklərimizə şəkk-şübhə (azğınlıq, əyrilik) salma! Bizə Öz tərəfindən bir mərhəmət bəxş et, çünki Sən, həqiqətən, (bəndələrinə mərhəmət, nemət) bəxş edənsən!”[22]

Yəni mömin imanını qorumaq üçün Allaha yalvarmalı, yenidən küfrə düşməkdən Allaha sığınmalıdır. Xülasə, Allahı və Rəsulunu hər şeydən və hər kəsdən çox sevən, sevdiyini yalnız Allah rizası üçün sevən və Allah onu küfrdən qurtardıqdan sonra yenidən küfr etməyi oda atılmaqdan daha dəhşətli görən mömin imanın ləzzətini dadar.

---

[20] Malik, Muvatta, Şar 16; Nəvəvi, Riyazus Salihin, 383-cü hədis.

[21] Əbu Davud, Ədəb, 113; Tirmizi, Zöhd, 54.

[22] Ali İmran 8.

Təvəkkül

Dövrümüz müsəlmanlarının zəif nöqtələrindən biri də təvəkküldür. Təvəkkül müsəlmanın bir işlə bağlı öhdəsinə düşən bütün vəzifələri və səbəbləri yerinə yetirdikdən sonra nəticəni Allaha həvalə etməsi, sadəcə Ona güvənib arxalanması deməkdir. Hər məsələdə yalnız Allaha inanmaq və Ona güvənmək lazımdır. Quranda belə buyurulur:

“(Ya Rəsulum!) Ölməz, həmişə diri olana (Allaha) təvəkkül et və Onu həmd-səna ilə təqdis et ...”[23]

Əvvəlki mövzuda möminlərin əlamətlərini qeyd edilmişdi. Həmin əlamətlərdən biri də, ***“Onlar yalnız öz Rəblərinə təvəkkül edərlər”*** ayəsi idi. Bundan əlavə Uca Rəbbimiz “Talaq” surəsində belə buyurur:

“...Kim Allaha təvəkkül etsə, (Allah) ona kifayət edər.. .”[24] Ayəni daha yaxşı başa düşmək üçün Rəsulullahın *sallallahu aleyhi və səlləm* həyatından bir nümunəyə nəzər salaq:

Rəsulullah *sallallahu aleyhi və səlləm* ordu ilə səfərdə idi. Günorta vaxtı istirahət etmək üçün kölgəlikdə dayandılar. Özü də qılıncını ağacdan asaraq istirahətə edirdi. Cabir *radıyallahu anh* bu hadisənin davamını belə nəql edir:“Bir az yuxuladıq. Birdən Allah Rəsulunun bizi çağırdığını eşitdik və dərhal yanına qaçdıq. Yanında bir bədəvi vardı. Rəsulullah *sallallahu aleyhi və səlləm* bizə belə dedi:

– Mən yuxuda ikən bu bədəvi mənim qılıncımı götürmüşdü. Oyananda gördüm ki, qınından sıyrılmış qılıncı əlində tutub. Mənə:

---

[23] Furqan 58.
[24] Talaq 3.

– İndi səni mənim əlimdən kim qurtaracaq? – dedi. Mən də üç dəfə:

– Allah! – dedim.[25]

Peyğəmbərimiz *sallallahu aleyhi və səlləm* ölümlə üz-üzə gələndə belə Allah Təalaya təvəkkül etmişdir. Ən çətin anda belə əsla qorxmamış və rahatlıqla “Məni Allah xilas edəcək” demişdir. Bu cavabı eşidən bədəvinin əlindəki qılınc yerə düşdü və təslim oldu. Peyğəmbərimiz canına qəsd etməyə çalışan bu bədəvini cəzalandırmadı, ona müsəlman olmağı təklif etdi.[26] Bu hadisə ***“kim Allaha təvəkkül edərsə Allah ona yetər”*** ayəsinə ən gözəl nümunədir.

Münafiqlər sahabələri özlərindən qat-qat çox olan düşmən orduları ilə qorxutduqda sahabələrin onlara verdiyi cavab da çox gözəl nümunə sayıla bilər.

“O kəslər ki, xalq onlara: “Camaat (Əbu Süfyan və tərəfdarları) sizə qarşı (qüvvə) toplamışdır, onlardan qorxun!” – dedikdə, (bu söz) onların imanını daha da artırdı və onlar: “Allah bizə bəs edər. O nə gözəl vəkildir!” – deyə cavab verdilər.”

“Sonra da Allahın neməti və lütfü sayəsində özlərinə heç bir əziyyət toxunmadan geri döndülər və Allahın razılığını qazanmış oldular. Həqiqətən, Allah böyük mərhəmət sahibidir.”[27]

Təvəkkül məsələsini müsəlmanlarının problemləri arasında qeyd etməyimizin əsas səbəbi, bəzi müsəlmanların bu mövzuda ifrat və təfritə düşməsidir. Bəzi insanlar dünyaya çox bağlanır, malına, gücünə, vəzifəsinə və ətrafındakı insanlara daha çox güvənir. Bu da iman zəifliyindən irəli gəlir. Rəsulolullah *sallallahu aleyhi və səlləm* bir hədisində belə buyurmuşdur:

---

[25] Buxari, Cihad 84,87; Müslim, Fədail, 13.

[26] İbn Kəsir, əl-Bidayə vən-Nihayə, IV, 87.

[27] Ali-İmran 173-174.

“Əgər Allaha layiqincə təvəkkül edə bilsəydiniz, Allah sizə səhər yuvasından ac çıxıb axşam tox qayıdan quşlar kimi ruzi verərdi”.[28]

Burada Rəsulullah *sallallahu aleyhi və səlləm* insanların Allaha təvəkkülünün zəif olduğuna diqqət çəkir. Allah Rəsulunun bu bəyanı təvəkkül mövzusunda ifrata və təfritə düşənlərə nəsihət mahiyyətindədir. Həmçinin Rəsulullah *sallallahu aleyhi və səlləm* bizə ***“səhər yuvasından ac çıxıb axşam tox qayıdan quşlar kimi”*** ifadəsi ilə səbəblərə riayət etməyimizi əmr edir. Necə? Hədisdə “quşlar yuvalarında dayandıqları halda doyarlar” yox, “yuvalarından ac çıxıb tox qayıdarlar” deyilir ki, bu da səbəblərə sarılmaqdır. Başqa bir hədislə fikrimizi daha aydın ifadə edək. Bir bədəvi Peyğəmbərimizin yanına gələrək:

– Ya Rəsulullah! Dəvəmi bağlayaraq, yoxsa açıq buraxaraq təvəkkül edim? – deyə soruşdu. Peyğəmbərimiz *sallallahu aleyhi və səlləm*:

– Dəvəni bağla, sonra Allaha təvəkkül elə! – buyurdu.[29]

Əbul Fərəc İbn Cövzi şeytanın hiylələri haqqında hazırladığı “Təlbisu iblis” adlı əsərində belə yazır:

“Həccə getmək istəyən, ancaq heç bir hazırlıq görməyən bir nəfər Əhməd ibn Hənbələ belə dedi:

– Mən Allaha təvəkkül edərək həccə getmək istəyirəm. Əhməd ibn Hənbəl ona:

---

[28] İbn Macə, Zöhd, 14; Tirmizi, Zöhd 33.

[29] Tirmizi, Qiyamət 60/2517.

– Onda karvandakı insanlara qoşulmadan təkbaşına yola düş, – dedi. Həmin şəxs, “Xeyir”, – deyincə, Əhməd:

– İnsanların azuqələrinə təvəkkül etmisən? – cavabını verdi.[30]

Xülasə, təvəkkül, hər hansı işdə nəticə əldə etmək üçün lazımınca səy göstərdikdən sonra işin nəticəsini Allaha həvalə etməkdir. Təvəkkül Allaha imanın nəticəsidir. Əgər Allaha inanırıqsa, Ona güvənməli və təvəkkül etməliyik. Çiynimizə düşəni etdikdən sonra dünya və axirət qayğılarından Allaha sığınmalı və unutmamalıyıq ki, Onun iradəsi (istəyi) olmadan heç bir cəhdimiz nəticə verməyəcək.

---

[30] İbnul Cövzi, Təlbisu İblis.

Biganəlik problemi

Bu başlıqda günümüzdə ümmət içərisində yayılmış biganəlikdən bəhs edəcəyik. Biganəlik Allahın bəzi əmr və qadağalarına laqeyd, qeyri-ciddi yanaşmaq, fikir verməmək, görməzlikdən gəlməkdir. Burada fərz və haramlara toxunmayacağıq. Fiqh kitablarında bu mövzular haqqında kifayət qədər məlumat var. Sadəcə zəiflik gördüyümüz bəzi məsələlərə toxunacağıq.

Əvvəlcə **Təsəttür** mövzusundan başlayaq. Təsəttür örtünmə deməkdir. Örtünmə deyərkən kişi və qadının dinə görə örtülməsi gərəkli olan yerlərini örtməsi nəzərdə tutulur. Bir insanın örtməsi gərəkən və başqasının baxması haram olan yerlərinə "övrət yeri" deyilir. Örtünmənin məqsədi başqalarının baxışlarından qorunmaqdır.

Yaradılmışların ən şərəflisi olan insan müəyyən işləri görməklə mükəlləfdir. Həmin işlərdən biri də örtünmədir. Dinimiz insana istədiyi kimi geyinmək sərbəstliyi verməmişdir. Geyinmin ölçülərini təyin edən Allahdır. Dinimiz kişi və qadına ayrı-ayrı örtünmə (geyim) formaları əmr etmişdir. Bütün müsəlmanlar bundan məsuldur. Əvvəlcə qadınların örtünmə şəklinə baxaq. Allah Təala "Nur" surəsində belə buyurur:

"Mömin qadınlara de ki, gözlərini haram buyurulmuş şeylərdən çevirsinlər (naməhrəmə baxmasınlar), ayıb yerlərini (zinadan) qorusunlar, öz-özlüyündə görünən (əl, üz) istisna olmaqla, zinətlərini göstərməsinlər; baş örtüklərini yaxalarının üstünə çəksinlər (boyunları və sinələri görünməsin)..."[31]

Ayədə də bildirildiyi kimi Allah Təala qadınlara örtünməyi

---

[31] Nur 31.

əmr edir. Müfəssir Təbəri bu ayənin təfsirində qeyd edir ki: "Said ibn Cübeyr, İbn Abbas və digərlərinə görə, ayədəki *"öz-özlüyündə görünən yerlər"* üz və əllərdir."[32] Sonra Aişədən *radiyallahu anha* bu hədisi nəql edir. "Bir gün bacım Əsma bizə gəlmişdi. Üzərindəki paltar çox nazik idi. Rəsulullah *sallallahu aleyhi və səlləm* onu görəndə üzünü çevridi və belə dedi: ***"Ey Əsma həddi-büluğ yaşına (heyz görmə çağına) çatan qadının ancaq filan yerləri görünə bilər. Bunu deyərkən üzü və əllərini göstərdi."***[33]

Bundan sonrakı ayədə qadınlara kimlərin yanında örtünəcəkləri bildirilmişdir:

"...zinət yerlərini ərlərindən, yaxud öz atalarından, yaxud ərlərinin atalarından (qayınatalarından), yaxud öz oğullarından, yaxud ərlərinin oğullarından, yaxud öz qardaşlarından, yaxud qardaşlarının oğullarından, yaxud bacılarının oğullarından, yaxud öz (müsəlman) qadınlarından, yaxud sahib olduqları (müşrik) cariyələrdən, yaxud kişiliyi qalmamış (onlarla birlikdə yemək yeyən) xidmətçilərdən, yaxud qadınların məhrəm yerlərini hələ anlamayan uşaqlardan başqasına göstərməsinlər; gizlətdikləri bəzək şeylərini (xalxallarını) göstərmək üçün ayaqlarını (yerə və ya bir-birinə) vurmasınlar. Ey möminlər! Hamınız Allaha tövbə edin ki, nicat tapasınız."[34]

Digər bir ayədə isə belə buyurulur:

"Ya Peyğəmbər! Zövcələrinə, qızlarına və möminlərin övrətlərinə de ki, (evdən çıxdıqda cariyələrə

---

32. Təbəri Təfsiri.
33. Əbu Davud, Libas, 31.
34. Nur 31.

oxşamasınlar deyə, bədənlərini başdan-ayağa gizlədən) örtüklərini örtsünlər. Bu onların tanınması (cariyə deyil, azad qadın olduqlarının bilinməsi) və onlara əziyyət verilməməsi üçün daha münasibdir. Allah bağışlayandır, rəhm edəndir!"[35]

Bu ayə də qadınlara örtünmək əmr olunur. Quran və Sünnədən həmçinin alimlərin görüşlərindən çıxan nəticə odur ki, qadınların üzləri və əllərindən başqa bütün bədənlərini örtməlidirlər. Əl və üzlə yanaşı topuqdan aşağı ayaqları da övrət sayılmır. Aişə anamız deyir ki: "*Nur surəsində örtünmə ayəsi nazil olanda kişilər bu ayələri evdə xanımlarına, qızlarına, bacılarına oxudular. Ayəni eşidən bütün qadınlar* səhəri gün sabah namazına örtünərək gəldi. Başlarındakı qara örpəkləri qarğaları xatırladırdı."[36]

Örtü bütün bədəni örtməli, bədən üzvlərini göstərməməlidir. Bununla yanaşı bədən üzvlərini bildirəcək qədər dar olmamalıdır. Dar və nazik paltar geyinən qadın, bütün bədənini örtsə də dinin əmrinə uyğun örtülmüş sayılmır. Örtünmək qadının şəxsiyyətini qoruyur. Ona yönələn yad nəzərləri uzaqlaşdırır. Açıq-saçıqlıq qadını nəfsani arzuları təhrik edir və onu şəhvət vasitəsinə çevirir. Şəxsiyyətini zədələyir və analıq qürurunu zəifl ədir.

Hər bir mömin kişi öz əmri altındakılara Allahın əmirlərini çatdırmağa borcludur. Buna görə də, hər bir müsəlman kişi həyat yoldaşına, qızına örtünməyin gərəkli olduğunu bildirməlidir. Allah Təala "Təhrim" surəsində belə buyurur:

"Ey iman gətirənlər! Özünüzü və əhli-əyalınızı elə bir oddan qoruyun ki, onun yanacağı insanlar və daşlar (daşdan düzəlmiş bütlər), xidmətçiləri isə

---

[35] Əhzab 59.

[36] ibn Kəsir təfsiri.

Allahın onlara verdiyi əmrlərə asi olmayan, buyurduqlarını yerinə yetirən daş qəlbli (heç kəsə zərrəcə rəhm etməyən) və çox sərt təbiətli mələklərdir (zəbanilərdir)."[37]

Bu ayə ailə başçısı kişilərə xitab edir. Qadın yaradılış olaraq kişiyə nisbətən daha çox diqqət cəlb edir. Elə buna görə də, kişilərlə qadınların örtünmə şəkli fərqlidir. Kişilər üçün fərz olan örtünmə şəkli göbək və diz qapağı arasındakı hissədir. Hədisdə: ***"Kişinin övrət yeri göbəyi ilə diz qapağı arasıdır",*** – buyurulmuşdur.[38] Fəqihlərin əksəriyyətinə görə, kişinin övrət yeri göbəklə diz qapağı arasıdır.[39] Yəni kişi göbək və diz qapağı arasındakı nahiyəni örtməlidir. Bu fərzdir. Kişilərin geydiyi geyimlər də çox dar və nazik olmamalıdır.

İkinci olaraq **faiz** məsələsinə toxunmaq istəyirəm. İslam ədəbiyyatında faiz sözünün əvəzinə "riba" kəlməsi işlədilir. Riba "artma, çoxalma və böyümə" deməkdir. Dilimizdə riba əvəzinə faiz və sələm sözləri işlədilir. Fiqh termini olaraq, "pul və misli (standart) malların bir-biri ilə dəyişdirilməsi zamanı tərəflərdən biri üçün əvəzsiz şərt qoşulan əlavə"yə faiz deyilir. Başqa bir tərifə görə, "faiz alış-verişdə şərt qoşulan artıqlıqdır". İslamda faiz islehsalat çərçivəsinə daxil olmayan, əmək və ya ticarət riski daşımayan əsassız varlanma və ya haqsız qazanc (zəhmətsiz gəlir) yolu sayılaraq qadağan edilmişdir.[40]

Allah Təala Bəqərə surəsində belə buyurur:

"Sələm (müamilə, faiz) yeyənlər (qiyamət günü)

---

[37] Təhrim 6

[38] Əhməd ibn Hənbəl, Müsnəd,II, 187.

[39] Cəziri, əl-Fiqhu aləl məzahibil ərbaa.

[40] Anar Qurbanov, Ticarət elmihalı, s.121

qəbirlərindən ancaq Şeytan toxunmuş (cin vurmuş dəli) kimi qalxarlar. Bunların belə olmaları: "Alış-veriş də sələm kimi bir şeydir!" – dedikləri üzündəndir. Halbuki, Allah alış-verişi halal, sələm (faiz) almağı isə haram (qadağan) etmişdir. İndi hər kəs Rəbbi tərəfindən gələn nəsihəti qəbul etməklə (bu işə) son qoyarsa, keçmişdə aldığı (sələmlər) onundur (ona bağışlanar). Onun işi Allaha aiddir. Amma (yenidən sələmçiliyə) qayıdanlar cəhənnəmlikdirlər və orada həmişəlik qalacaqlar!"

Allah sələmi (sələmlə qazanılan malın bərəkətini) məhv edər, sədəqələri (sədəqəsi verilmiş malın bərəkətini) isə artırar. Allah kafiri, günahkarı sevməz!

İman gətirən, xeyirli işlər görən, namaz qılan, zəkat verən şəxslərin Rəbbi yanında mükafatları vardır. Onların (axirətdə) heç bir qorxusu yoxdur və onlar qəm-qüssə görməzlər!

Ey möminlər! Əgər, doğrudan da, iman gətirmişsinizsə, Allahdan qorxub sələmdən qalan məbləğdən (faizdən) vaz keçin! (Onu borclulardan almayın!)

Əgər belə etməsəniz, o zaman Allaha və Onun peyğəmbərinə qarşı müharibəyə girişdiyinizi bilin! Yox, əgər tövbə etsəniz, sərmayəniz (mayanız) sizindir. Beləliklə, nə siz zülm edərsiniz, nə də sizə zülm olunar![41]

Bu ayələrdə faizin günah olduğu açıq-aşkar bildirilir. Faiz verməklə yanaşı onu almaq da böyük günahdır. Çünki Rəsulullah *sallallahu aleyhi və səlləm* faiz yeyənə, yedirənə, faiz müqaviləsini yazana, bu müqaviləyə şahidlik

---

41. Bəqərə 275-279.

edənə lənət etmiş və: "Onlar günahda ortaqdırlar", – buyurmuşdur.[42] Başqa bir hədisində isə, faizin 7 böyük həlak edici günahdan biri olduğunu bildirmişdir.[43]

Faizlə bağlı fiqh kitablarında ətraflı məlumat var. Faizin böyük günah olduğu açıq-aşkar ortadadır. Bu mövzuda sözü çox uzatmağa gərək yoxdur. Əfsuslar olsun ki, bəzi müsəlmanlar da faizə bulaşmışlar.

Üçüncü olaraq **abort** məsələsinə toxunmaq istəyirəm. Dövr dəyişsə də günahlar dəyişmir. Sadəcə günahların adı dəyişir, yəni günahlar fərqli adlarla işlənilir. Çünki günahları işləyən insandır. İnsanlığın İftixarı Hz. Muhammədin *sallallahu aleyhi və səlləm* göndərildiyi toplumda qadına heç bir dəyər verilmir, qadın əşya kimi alınıb-satılır, hətta qız uşaqları diri-diri torpağa basdırılırdı. Quranın nazil olduğu cəmiyyətdə qadına verilən dəyər belə idi. Allah Rasulu insanları bu işdən çəkindirdi. Rəsulullah *sallallahu aleyhi və səlləm* qadına heç bir dəyər verilməyən cəmiyyətdə ona layiq olduğu dəyəri verdi. Qız uşaqlarının doğumuna sevinməməyi cahiliyyə əlaməti saydı. Allahın Rəsulu apardığı təbliğlə o toplumdakı bir çox cahiliyyə adətlərini yığışdırdı. Həmin vaxtdan 1400 ildən çox zaman keçib. Ancaq insanlar hələ də cahiliyyə dövründəki bəzi adətləri adını dəyişərək işləyirlər. Ancaq ad dəyişsə də mahiyyət eynidir. Bunlardan biri də abortdur. Şeytan bu günahın adını dəyişərək insanlara cəlbedici göstərmişdir. "Müasirləşdiyini", "mədəniləşdiyini" zənn edən "insanlar" bu günaha hələ də davam edirlər. Hələ də uşaqlarını xüsusilə də qız uşaqlarını ana bətnində öldürürlər. Bu insanlar

---

42. Müslim 1598/106; Əhməd ibn Hənbəl, Müsnəd, I, 393;İbn Hibban, Beyhəqi.
43. Buxari, Müslim.

unudurlar ki, mədəniyyətin yeganə və həqiqi qaynağı İslamdır. Diri-diri basdırılan qız uşaqlarını o vaxt qurtaran İslam idi, indi də İslam olacaq. Axı insanlığın yeganə qurtuluşu İslamdadır. Allah Təala İsra surəsində belə buyurur:

“Yoxsulluqdan qorxub (Cahiliyyət dövründə olduğu kimi) övladlarınızı (xüsusilə, qız uşaqlarını) öldürməyin. Biz onların da, sizin də ruzinizi veririk. Onları öldürmək, həqiqətən, böyük günahdır!”[44]

Bu haqdakı digər ayələrə nəzər salaq:

“Diri-diri torpağa gömülən körpə qızdan:” Axı o hansı günaha görə öldürüldü?” soruşulacağı zaman”[45]

“Onlardan birinə qızı olması ilə müjdə verdikdə qəzəblənib üzü qapqara qaralar.”

“Verilən müjdənin pisliyi üzündən tayfasından qaçıb gizlənər. (Allah bilir!) Görəsən, onu (o körpəni) zillət içində saxlayacaq, yoxsa torpağa göməcək? (Diri-diri basdıracaq?) Bir görün onlar necə pis mühakimə yürüdürlər.”[46]

Dördüncü olaraq qısaca da olsa **halal qida** məsələsinə toxunmaq istəyirəm. Dövrümüzdə müsəlmanların daha həssas və diqqətli olmaları gərəkən mövzulardan biri də halal qidadır. Yemək-içmək həyatın qayəsi deyil, sadəcə yaşamaq üçün vasitədir. İnsan yemək üçün yaşamamalı, yaşamaq üçün yeməlidir. Bunu dərk edən mömin həmişə yediyinin halal və təmiz olmasına diqqət etməlidir. Allah Təala “Bəqərə” surəsində belə buyurur:

---

44. İsra 31.
45. Təkvir 8-9.
46. Nəhl 58,59.

“***Ey insanlar! Yer üzündəki qidaların halal və təmiz olanlarını yeyin, Şeytanın izi ilə getməyin! Həqiqətən, o (şeytan) sizinlə açıq-açığına düşməndir.”***[47]

Halal və haramları təyin edən Allahdır. Allah Təala bir ayədə belə buyurur:

“O (Allah) sizə ölmüş heyvanı, (axar) qanı, donuz ətini və Allahdan başqasının adı ilə (bütlərin və s. adı ilə) kəsilənləri (yeməyi) qəti haram etmişdir. Lakin naəlac qaldıqda (başqasının malını) zorla mənimsəmədən və həddi aşmadan (zəruri ehtiyacı ödəyənə qədər) bunlardan yeməyə məcbur olan kimsənin heç bir günahı yoxdur. Allah bağışlayandır, mərhəmətlidir!”[48]

Bu ayələrdə haram qidalar bildirilmişdir. Fiqh üsulunda belə bir qayda var: “əşyada əsas olan mübahlıqdır”. Bu qaydaya görə, hər hansı bir qida haqqında onu yeməyi qadağan edən hökm yoxdursa, həmin qida halal sayılır. Quranda bildirilən donuz, leş, qan, Allahdan başqasının adına kəsilən heyvan və spirtli içkilər haramdır. Hədislərdə isə, ümumi olaraq yırtıcı heyvanlar, yırtıcı quşlar, uzunqulaq və bəzi heyvanlar haram qılınmışdır. Fiqh kitablarında bu haqda ətraflı məlumat var.

Haram olan qidalardan hazırlanan və ya əldə olunan qidalar da haramdır. Təəssüflə qeyd edim ki, bir çox insan qida məsələsində buna – yəni qidaların tərkibindəki qatqılara fikir vermir. Düzdü müsəlmanların çoxu donuz kimi əti haram sayılan qidaları yemirlər. Ancaq tərkibində donuz əti və ya yağından hazırlanan qatqı maddələri olan qidalara fikir vermirlər.

---

47. Bəqərə 168.
48. Bəqərə 173.

Bundan əlavə, halal olan bir qidanı haram şəklə salan səbəblərdən biri də onun alınma şəklidir. Məsələn, oğurluq, faiz, rüşvət və digər haram yollarla qazanılan əldə olunan gəlir haram hökmündədir. Buna fiqhdə “haram li ğayrihi”deyilir. Yəni əslən halal olub, müəyyən səbəbə görə haram olan qidalar. Misal üçün alma yemək halaldır, lakin başqsının bağından oğurlayıb yemək haramdır.

Haram qida duaların qəbuluna mane olar. Belə ki, Əbu Hüreyrə *radıyallahu anh* Allah Rəsulunun *sallallahu aleyhi və səlləm* belə buyurduğunu bəyan etmişdir:

“Ey insanlar! Allah hər cür nöqsan və qüsurdan pakdır, münəzzəhdir. Buna görə də yalnız təmiz və pak olanı qəbul edir. Allah peyğəmbərlərinə əmr etdiyi şeyi möminlərə də əmr etmişdir. Uca Allah peyğəmbərlərə buyurdu ki, “Siz, ey peyğəmbərlər! Halal və xoş şeylərdən yeyib için, məqbul və gözəl işlər görün”[49]. Möminlərə də buyurdu: “Ey iman gətirənlər! Sizə verdiyimiz ruzilərin (təmiz və) halalından yeyin!”[50] Sonra Allah Rəsulu *sallallahu aleyhi və səlləm* uzun yol gəlmiş, saçı-saqqalı bir-birinə qarışmış, toza-torpağa bulaşmış bir adamın əllərini göyə qaldırıb “Ya Rəbbi! Ya Rəbbi!” deyə dua etməsindən danışdı və buyurdu: ***“Halbuki onun yediyi haram, içdiyi haram, geyindiyi haram, qidası da haramdır. Belə bir adamın duası necə qəbul edilsin?”[51]***

Təqvalı bir mömin sadəcə haramlardan qorunmaqla kifayətlənməməli, şübhəli şeylərdən də uzaq durmalıdır.

---

[49] Muminun, 23/51.

[50] “Bəqərə” surəsi, 2/172.

[51] Müslim, Zəkat 65; Tirmizi, Təfsir 3, Əhməd ibn Hənbəl, Müsnəd, II, 328.

Rəsulullah *sallallahu aleyhi və salləm* bir hədisində belə buyurur:

“Halal da məlumdur, haram da. Ancaq halal və haramın arasında onların hər ikisinə də bənzəyən bəzi şübhəli şeylər vardır ki, insanların çoxu bunları ayırd edə bilmir. Bu şübhəli şeylərdən çəkinən insan (müttəqi) dinini, namusunu və heysiyyətini qorumuş olur. Şübhəli yerdə gəzən adam isə qoruq ətrafında heyvan otaran çoban kimidir. Qoruq kənarında otlayan qoyunların hər an qoruğa girməsi mümkün olduğu kimi, o da həmişə haram işləmə ehtimalı ilə üz-üzədir. Bilin ki, hər hökmdarın bir qoruğu var. Allahın qoruğu da haramlardır. Bunu da bilin ki, vücudda bir ət parçası var. O, sağlam olarsa, bədən də sağlam olar, o xarab olarsa, bədən də xarab olar. Bu, ürəkdir”.[52]

Halal və haramın bir-birinə qarışdığı bu dövrdə möminlər əvvəlcə haramlardan, sonra da gücü çatdığı nisbətdə şübhəli şeylərdən uzaq durmalıdırlar.

Qeyri-ciddilikdən söz düşmüşkən bir xüsusa da diqqət çəkmək istəyirəm. İslamda bəzi şeylər haram qılındığı kimi, harama aparan yollar da yasaqlanmışdır. İslam hüququnda buna “səddi-zərai” deyilir. “Səddi-zərai” əslində mübah olan bir işin dinə görə, haram sayılan bir işə səbəb olduğuna görə qadağan edilməsinə deyilir. Məsələn: “İsra” surəsində “zina etməyin” əvəzinə “***zinaya yaxınlaşmayın***” buyurulur. Yəni zina haram olduğu kimi zinaya aparan yollar da haramdır. Buna göz zinası, xəlvət (yəni naməhrəm[53] bir qadınla naməhrəm bir kişinin qapalı yerdə tək qalması) və digər zinaya aparan şeylər daxildir. Göz zinası, xəlvət və bənzəri günahlar birbaşa zina sayılmır. Sadəcə zinaya apardığı üçün İslam bunları yasaqlayır. Digər haramları da bununla müqayisə edə bilərik. Məsələn,İslamda spirtli içki içmək qadağandır. Eynilə spirtli içkilərin içildiyi məclislərdə iştirak etmək olmaz. Çünkü bu spirtli içkiyə aparan yoldur. Bu haqda bir hədisdə belə buyurulur: ***"Allaha və axirət gününə iman edən, üzərində içki olan süfrədə oturmasın!"***[54] Yəni İslamda spirtli içkidən içmək, toy və ya hər hansı səbəblə özü içməsə belə qonaqlara vermək, həmçinin bu cür içkilər içilən məclislərdə iştirak etmək qadağandır. Əfsuslar olsun ki, bu gün məclislərimizdə dinimizə və mənəviyyatımıza zidd olan bir çox hallara şahid oluruq. Allahdan qorxan bir mömin bu cür dini və milli adətlərimizə zidd olan məclislərdən uzaq durmalıdır. Allah Təala "Nisa" surəsində belə buyurur:

---

[52] Buxari, İman, 39; Müslim, Müsaqat, 107; Əbu Davud Büyü, 3, Nəsai, Büyü, 2.

[53] Evlənmək qadağası olmayan.

"Allah Kitabda (Quranda) sizə nazil etmişdir (bildirmişdir) ki, Allahın ayələrini inkar edildiyini və onlara istehza olunduğunu eşitdiyiniz zaman müşriklər başqa bir söhbətə girişməyənə qədər onlarla bir yerdə əyləşməyin! Çünki o vaxt siz də onların tayı olarsınız. Həqiqətən, Allah münafiqlərin və kafirlərin hamısını Cəhənnəmdə bir yerdə toplayacaqdır!"[55]

Bu ayə mövzumuzla qismən əlaqəlidir. Burada bir münkər gördükdə onu dəyişməyə gücü yetməyən müsəlmanın onlarla oturmasının doğru olmadığı bildirilir.

Sonra onu qeyd edim ki, İslam həyatın bütün sahələrini əhatə edir və hər mövzuda yetərlidir. Dinimizin heç bir

---

[54] Əbu Davud, Ətimə, 18, Tirmizi, Ədəb, 43.
[55] Nisa 140.

ideologiyadan təsirlənməyəcək qədər zəngin mədəniyyəti var. Bu səbəbdən də Allah müsəlmanlara digər millətlərə bənzəməyi yasaqlamışdır. Bu (dini, adət-ənənə, toy, bayram və s.) bütün sahələr üçün keçərlidir. Rəsulullah *sallallahu aleyhi və səlləm* belə buyurmuşdur: ***“Kim bir topluluğa bənzəyərsə onlardandır.”***[56]

---

[56] Əbu Davud, Libas, 4.

İbadətlərdəki keyfiyyət

Hər bir mömin gücü çatdığı nisbətdə ibadətlərinə fikir verməlidir. Ancaq mənasını anlamadan, mahiyyətini dərk etmədən, hikmətini bilmədən edilən ibadətlər tədricən adət və vərdişə çevrilir. Yəni insan ibadətin əsas məqsədindən uzaqlaşır. İbadətlərin əsas məqsədi Allahın razılığını qazanmaqdır. Bu da ibadətləri ancaq Allahın istədiyi kimi etməklə mümkündür. İbadətlərin şahı isə namazdır. Görəsən Allah bizdən namazı necə qılmağımızı istəyir? Allah Təala "Muminun" surəsində möminlərin vəsflərini bizə çatdırarkən belə buyurur:

"Həqiqətən, möminlər nicat tapmışlar! (Cənnətə nail olmaqla mətləblərinə çatıb əbədi səadətə qovuşmuşlar!)"

"O kəslər ki, namazlarında xuşu içindədirlər (hər şeyi unudaraq ruhən və cismən yalnız Allaha) müti olub (Ona) boyun əyərlər! (Allahın qarşısında kiçilərlər!)"[57]

Bu ayədə Allah bizdən namazı **xüşu** içində qılmağımızı istəyir. Bəs **xüşu** nədir?

"Xüşu Allahdan qorxaraq və sükunət içində namaz qılmaqdır. Bu da namaz qılanın qəlbini sadəcə namaza verməsi, namaz xaricindəki hər şeyi qəlbindən çıxarması ilə mümkündür. Məhz onda namaz qılan insan, rahatlıq hiss edər və qıldığı namazdan zövq alar."[58]

Elmalılı Hamdi Yazır isə xüşunu belə izah edir: "Bütün cəhdi namaz üçün toplamaq, namaza aid olmayan hər şeydən uzaqlaşmaq, gözləri səcdə yerindən ayırmamaq,

---

57. Muminun 1-2.
58. Təbəri təfsiri.

sağa-sola baxmamaq, paltarla oynamamaq və barmaqları şaqqıldatmamaqdır”.[59]

“Xüşu qəlbin Allah sevgisi və qorxusu ilə dolması, əzalarımızın da bu duyğularla aram və rahatlıq tapmasıdır. Xüşunun əsli qəlbdə, təzahürləri isə bədəndə olmaqla iki tərəflidir. Qəlbə aid tərəfi, Rəbbin əzəmət və cəlalı qarşısında öz heçliyini anlayaraq nəfsi Haqqın əmrinə boyun əydirməkdir. Zahiri görünüşlə əlaqəli tərəfi isə, bədən üzvlərinin bu hissin təsiri ilə sükunət tapmasıdır. Məsələn, namazda gözlərin ətrafa yox, önə və səcdə yerinə baxması.”[60]

Xüşu haqqındakı bu hədis bizə çox şey öyrədir. Belə ki, bir sahabə Rəsulullahın *sallallahu aleyhi və səlləm* yanına gələrək:

– Ya Rəsulallah! Mənə öyüd-nəsihət ver! Ancaq qısa olsun, – dedi. Rəsulullah həmin şəxsə:

– Namazı (dünyaya) vida edən insanın (son) namazı kimi qıl. (Namaza durarkən dünya ilə vidalaş). Üzr istəmək məcburiyyətində qalacağın sözü danışma. İnsanların əlindəkilərə tamah salma,[61] – buyurur. Yəni Rəsulullah hər bir namazı belə qılmağımızı istəyir. Hər namaz qılarkən “Bu namaz, bəlkə də, axırıncı namazımdır” deyə düşünməliyik.

Rəsullullahın *sallallahu aleyhi və səlləm* namazdakı xüşu halını Abdullah bin Şihhir *radıyallahu anh* belə nəql edir: *“Bir dəfə Rəsulullah*ın yanına getmişdim. Namaz qılırdı və ağlayırdı. *Sinəsindən qaynayan qazan səsi kimi səslər*

---

[59] Elmamlılı Hamdi Yazır, *“Hak dini Kuran dili”*, *“Muminun”* surəsi 2-ci ayənin təfsiri

[60] Osman Nuri Topbaş, Fəzilətlər Mədəniyyəti, s.144.

[61] İbn Macə, Zöhd, 15; Əhməd ibn Hənbəl, Müsnəd, V, 412

gəlirdi."[62]

Rəsulullah *sallallahu aleyhi və səlləm* bir dəfə səfərdən qayıdarkən bir yerdə gecələdi.

– Bu gecə kim keçikdə dayanacaq? – deyə soruşdu.

Mühacirlərdən Ammar bin Yasir və Ənsardan Abbad bin Bişr:

– Biz dayanarıq, ya Rəsulallah, – dedilər. Abbad Ammardan gecənin hansı vaxtında növbə tutmaq istədiyini soruşdu. Ammar səhərə yaxın keşik çəkmək istədiyini dedi və uzanıb yatdı. Abbad isə namaz qılmağa başladı. Bu vaxt bir müşrik gəldi. Bir qaraltı gördü. Gözətçi olduğunu anlayıb bir ox atdı. Ox Abbada dəydi. O, oxu çıxarıb namaza davam etdi. Həmin müşrik ikinci və üçüncü dəfə oxla onu vurdu. Hər dəfə də Abbad ayaq üstə tərpənməyərək durur, oxları çəkib çıxarır və namaza davam edirdi. Nəhayət rüku və səcdəyə getdi. Salam verdikdən sonra yoldaşını oyadaraq:

– Qalx! Mən yaralandım, – dedi. Ammar cəld yerindən qalxdı. Müşrik onları görüb qaçdı. Ammar Abbadın yaralandığını görüb belə dedi:

– Sübhanallah! İlk ox atılanda niyə məni oyatmadın? – deyə soruşdu. Abbad namaza olan sevgisini, ibadətdəki xüşusunu göstərən bu cavabı verdi:

– Bir surə oxuyurdum, onu tamamlamadan namazımı pozmaq istəmədim. Amma oxlar ard-arda gəldiyi üçün oxumağı bitirib rükuya getdim. Allaha and olsun ki, Allah Rəsulunun qorunmasını əmr etdiyi bu mövqeyi itirmək qorxusu olmasaydı, surəni yarıda kəsib namazı tamam-

---

[62] Əbu Davud, Salət, 156-157/904, Əhməd ibn Hənbəl, Müsnəd, IV, 25,26

lamaqdansa, ölməyi üstün tutardım.[63]

Əsri-səadətdən xüşu ilə qılınan namaza onlarla nümunə göstərmək olar. Qısacası, biz də mömin olaraq namazı xüşu ilə qılmağa çalışmalı, bu xüsusdə hər hansı nöqsanımız varsa düzəltməliyik. Haqqını verərək qıldığımız namazlar bizi bütün pisliklərdən çəkindirər.

Qurani-Kərimin bir çox ayəsində namazın ardınca **zəkat** qeyd edilir. Zəkat İslamın beş əsas şərtindən biridir. Zəkat mal ilə edilən ibadətdir. Müəyyən miqdarda mala sahib olan şəxs həmin malın müəyyən hissəsini Allahın Quranda bildirdiyi səkkiz sinif insana zəkat olaraq verməlidir. Bir şəxsə zəkatın fərz olması üçün bu şərtlər lazımdır: müsəlman, ağıllı, azad, həddi-büluğ yaşına çatmış və dinə görə zəngin olmaq. İstəyənlər bu mövzu haqqında fiqh kitablarına bölümlərə müraciət edilə bilər. Burada zəkat mövzusuna toxunmağımın səbəbi, bu ibadətin mahiyyəti və hikmətləri ilə bağlı müəyyən şeyləri çatdırmaqdır.

Zəkat Allahın əmridir və insanın Ona olan qulluq borcunu ifadə şəkillərindən biridir. Çünki malından Allah rizası üçün vermək insan nəfsinə ağır gəlir. Məhz zəkat vermək insandakı mal hərisliyini aradan qaldırar. Allah Təala "Munafiqun" surəsində belə buyurur:

"Ey iman gətirənlər! Nə mal-dövlətiniz, nə də oğul-uşağınız sizi Allahın zikrindən yayındırmasın! Hər kəs bunu etsə (Allahı yada salmasa), belələri əsl ziyana uğrayanlardır."[64]

Ayədə açıq-aşkar bildirilir ki, mal-dövlət insanı Allahdan uzaqlaşdırmamalıdır. Zəkatın məqsədi də Allaha daha yaxın olmaqdır. Zəkat mal nemətini verən Allaha bir şükrün ifadəsidir. Zəkat fərdi və ictimai bir çox faydaları var. Bu ibadət,insanlarda yardımlaşma duyğusunun artırır, zənginlərin öz mallarından ehtiyac sahiblərinə verməsi ilə cəmiyyətdə balansın qorunmasına səbəb olur. Yəni zəkat verən cəmiyyətdə mərhəmət, sevgi, qardaşlıq, yardımlaşma kimi ülvi hisslər inkişaf edir. İnsanların bir-birindən hal-əhval soruşmadığı, xəsislərin çoxaldığı, qardaşlıq və yardımlaşma kimi üstün insani keyfiyyətlərin unudulduğu dövrümüzdə zəkatın hikmətlərini və mahiyyətini anlaşılmağa ehtiyacımız var.

---

[63] Əbu Davud, Təharət, 78/198, İbn Hişam, III, 219.

[64] Munafiqun 9.

Bir müsəlmanın həyatında **ramazan ayı və orucun** da xüsusi yeri var. Ramazan və orucun hikmətlərini bilmədən bu ayı yaxşı dəyərləndirə bilmərik. Allah Təala “Bəqərə” surəsində belə buyurur:

“İnsanlara doğru yolu göstərən, bu yolu açıq dəlilləri ilə aydınlaşdıran və (haqqı batildən) ayıran (Quran) ramazan ayında nazil edilmişdir. Aya (ramazan ayına) yetişən şəxslər (bu ayı) oruc tutmalıdırlar...”[65]

Ayədən də göründüyü kimi, Ramazanın ayının əsas xüsusiyyətlərindən biri insanların hidayəti üçün göndərilən Quranın bu ayda nazil olmasıdır. Ramazan deyərkən əvvəlcə bunu düşünməliyik. Ramazan Quran ayıdır. Bu ayda edilən ibadətlər xüsusən tutulan oruc bizdə Qurana bağlılıq şüurunu formalaşdırmalıdır.

Oruc İslamın beş əsas şərtindən biridir. Ümumi mənada ibadətlərin hikmət və qayələrindən biri insanın nəfsini təzkiyə etməkdir. Yəni insanı tərbiyə etmək, xeyrə yönəltmək və pisliklərdən çəkindirməkdir. Oruc möminə

---

65. Bəqərə 185.

səbir etməyi öyrədir. Mömin oruc sayəsində Rəbbinə itaət və təslimiyyətlə bağlanır, nəfsani ehtiyaclarına qarşı səbirli olmağı öyrənir. Oruca riya və göstərişin qarışmaq ehtimalı çox azdır. Çünki oruc yalnız Allah rızası üçün tutulur. Bundan əlavə oruc günahların bağışlanmasına səbəb, cəhənnəm əzabından qoruyan bir qalxandır.

İnsan oruc sayəsində ehtiyac sahiblərini daha yaxşı anlayır. Oruc insanın mərhəmət hissini gücləndirir, yoxsullara yardım şüuru formalaşdırır. Bunlar orucun faydalarından bəziləridir. Oruc haqqındakı fiqhi hökmləri bilmək istəyənlər elmihal kitablarına müraciət edə bilərlər. Burada isə orucu fiqhi olaraq pozmasa belə savabını azaldan bir neçə xüsusa toxunmaq istəyirəm. Bunlar qeybət, göz zinası, yalan danışmaq kimi günahlardır. Rəsulullah *sallallahu aleyhi və səlləm* belə buyurmuşdur:

“Kim yalan danışmaqdan və yalanla iş görməkdən əl çəkməsə, (bilsin ki) onun yemək-içməyi tərk etməsinə (oruc tutmasına) Allahın ehtiyacı yoxdur (Allah belə bir oruca iltifat göstərib qiymət verməz)”.[66]

Bu və bənzəri günahlarla orucunu kirlədənlər üçün isə Rəsulullah *sallallahu aleyhi və səlləm* belə buyurmuşdur:

“Elə oruc tutanlar var ki, orucdan onlara ancaq aclıq və susuzluq qalar”[67]

Ramazan ayı oruc ibadəti ilə yanaşı təravih namazı, sədəqə, etikaf, Quranı xətm etmək və digər ibadətlərlə təmizlənmək və gözəl əxlaq sahibi olmaq üçün bir qazanc mövsümüdür. Ramazanı hikmət və mahiyyətini anlayaraq

---

66. Buxari, Savm, 8.
67. İbn Macə, Siyam, 21.

keçirsək günahlardan təmizlənərək bayram etmiş olarıq. Yəni bayramımız həqiqi bayram olar. Həyatımızı ramazan ayındakı kimi yaşadıqda isə ölüm günümüz bizim üçün əsl bayrama çevrilər.

İslamın əsaslarından biridə imkanı olan müsəlmanların ömründə bir dəfə **həcc** ziyarətinə getməsidir. Həcc bədən və mal ilə edilən ibadətdir. Həcc haqqındakı fiqhi hökmlərə toxunmaq fikrim yoxdur. Sadəcə mahiyyəti və bəzi hikmətlərini xatırladacam.

Həcc ibadəti möminləri eyni məqsəddə birləşdirir. Dünyanın dörd tərəfindən həccə gələnlər Allah rizası üçün bir araya gəlib bərabər ibadət edirlər. Bu baxımdan həcc müsəlmanların birliyinin simvoludur. Həcdə insanların ayaqları yalın, başları açıq olması və ağ libas geyinməsi məhşər gününü xatırladır. Beləcə sanki qiyamət səhnəsi dünyada ikən gözlər önündə canlanır. İlk vəhyin nazil olduğu, ilk dəvətin aparıldığı, uğrunda canlar fəda edilən o müqəddəs torpaqlarda olmaq, müsəlmanların dini yaşamaq və bu din üçün çalışmaq şövqlərini artırır. Səfər əsnasındakı çətinliklər isə insana nemətlərin qədrini bilməyi və şükür etməyi öyrədir.

Həcc ömürdə bir dəfə fərz qılınıb. İmkanı olanlar daha çox həcc edə bilər. Deməli, həcc elə bir ibadətdir ki, ömürdə bir dəfə edilir, ancaq təsiri ömürlükdür. Sanki insanın ömründə bir dəfə istifadə etdiyi çox faydalı dərman kimidir həcc. Həcc hansı yaşda edilməsindən asılı olmayaraq, mömini anadan doğulmuş kimi günahlardan təmizləyən ibadətdir. Həcc ibadətini haqqı ilə yerinə yetirən bir mömin bu təmizliyi ölənə qədər qorumağa çalışmalıdır.

İnsanların gözündə “təmiz” olduğunu göstərmək, ad-san qazanmaq, mövqe əldə etmək, insanlardan hörmət görmək və bu kimi məqsədlərlə həcc etmək əsla doğru deyildir.

Bəlkə də bu düşüncə ilə ibadət edənə insanlar hörmət edər. Ancaq bu məqsədlə edilən həccin Allah dərgahında heç bir dəyəri yoxdur. Çünki Allah əməllərə insanın niyyətinə və səmimiyyətinə görə dəyər verir. Qısacası həcc digər ibadətlərdən fərqli olaraq ömürdə bir dəfə edilsə də, bir çox savab və fəzilətləri olan ibadətdir.

Həcc ibadəti əvvəlcə paltarları dəyişərək tikişsiz, iki parça, ağ ehramı geyinməklə başlayır. Bundan sonra təvaf, Mina, Müzdəlifə, şeytan daşlama, Ərafat, qurban kəsmək və digər həcc ayinlərini yerinə yetirilir. Həcc həm də nəfsin istəklərinə "yox" deməkdir. Ağ ehramda gəzməklə, Ərafatda vəqfəyə durmaqla və axırda saçını kəsdirib ehramdan çıxmaqla insan, bir mənada nəfsinin bütün istəklərinə qarşı gəlir. Məhz bu şüurla edilən həcc insanı Allaha yaxınlaşdırar və günahların bağışlanmasına vəsilə olar.

"Həqiqətən, insanlar üçün ilk bina olunan ev (məbəd) Məkkədəki evdir ki, o, şübhəsiz, bütün aləmlərdən ötrü bərəkət və doğru yol qaynağıdır." "Orada aydın nişanələr – İbrahimin məqamı vardır. Ora daxil olan şəxs əmin-amanlıqdadır (təhlükədən kənardır). Onun yoluna (ərzaq, minik, və sağlamlıq baxımından) gücü çatan hər bir kəsin həccə gedib o evi ziyarət etməsi insanların Allah qarşısında borcudur. Kim bunu (bu borcu) inkar edərsə (özünə zülm etmiş olar). Əlbəttə, Allah aləmlərə (heç kəsə) möhtac deyildir."[68]

Hikmətlərinə toxunacağım mövzulardan biri də **qurban** ibadətidir. İmkanı olan müsəlmanın müəyyən günlərdə Allahın adını anaraq müəyyən heyvanlardan birini kəsməsinə qurban deyilir. Qurban dinimizin əmridir və hökmü vacib-

---

68. Ali İmran 96-97.

dir. Qurbanın mahiyyətini anlamaq üçün bu ibadətin hikmətlərinə nəzər salaq.

1. Qurban təslimiyyətin ifadəsidir. Yəni qurban ibadəti bizə lazım gəlsə Allah üçün canından, malından, övladından və hər şeyindən keçməyi öyrədir. Qurban ibadətinin tarixi də bununla əlaqəlidir. Allah Təala “Saffat” surəsində belə buyurur:

(İbrahim müqəddəs torpağa yetişdikdən sonra dua edib) dedi: “Ey Rəbbim! Mənə salehlərdən olan (bir övlad) bəxş et!”

Biz də ona həlim xasiyyətli bir oğlan uşağı (İsmail) ilə müjdə verdik.

O, yüyürüb qaçmaq (atasına kömək edə bilmək) çağına (on üç yaşına) çatdıqda (İbrahim) dedi: “Oğlum! Yuxuda gördüm ki, səni qurban kəsirəm. Bax gör (bu barədə) nə fikirləşirsən!” O dedi: “Atacan! Sənə nə əmr olunursa, onu da et. İnşallah, mənim səbrlilərdən olduğumu görəcəksən!”

Onların hər ikisi (Allahın əmrinə) təslim olduğu və (İbrahim İsmaili qurban kəsmək üçün) üzüstə yerə yıxdığı zaman

Biz ona belə xitab etdik: “Ya İbrahim!

Artıq sən röyanın düzgünlüyünü (Allah tərəfindən olduğunu) təsdiq etdin!” (Sənə yuxuda nə əmr olunmuşdusa, onu yerinə yetirdin. Allah sənə lütf edərək oğlunun yerinə bir qoç kəsməyi buyurur). Biz yaxşı iş görənləri belə mükafatlandırırıq.

Şübhəsiz ki, bu, açıq-aydın bir imtahan idi.

Biz ona böyük bir qurbanlıq (Habilin qurbanlıq qoçunu) əvəz verdik.

Sonradan gələnlər arasında onun üçün (yaxşı ad, gözəl xatirə) qoyduq.

(Onu belə yad edirlər:) "İbrahimə salam olsun!"[69]

Bu ayələrdən də göründüyü kimi, İbrahim peyğəmbər Allahın əmrinə uyğun övladını qurban etməyə, İsmayıl da Allah üçün canından keçməyə hazırdır. Ayələr bizə üç əsas xüsusu öyrədir:

a) İbrahim və İsmayılın təslimiyyəti,

b) Allahın bunu bir imtahan olduğunu onlara bildirməsi

c) Allahın mükafatı.

Biz qurbandan əvvəlcə bunu öyrənməliyik. Bir mömin Allahın əmrinə qeyd-şərtsiz təslim olmalıdır. İndi özümüz düşünək, Allahın ən böyük əmri gündə 5 vaxt namaz qılmaqdır. Bu əmri yerinə yetirməyib qurban kəsənlər görəsən, qurbanın mahiyyətini anlayıblarmı? Və ya Allah üçün övladını Onun dininə xidmət üçün verə bilməyənlər qurbanın mahiyyətindən xəbərdardır? Allah üçün malından keçə bilməyənlər, övladını qurban verməyə hazır olan İbrahimi, canından keçməyə hazır olan İsmayılı anlayıblar?!

2. Qurban Allaha yaxınlıq vəsiləsidir. Allah Təala "Həcc" surəsində belə buyurur:

"Onların nə əti, nə də qanı, əlbəttə, Allaha çatmaz. Allaha çatacaq olan yalnız sizin təqvanızdır (səmimi-qəlbdən etdiyiniz ibadətdir)…"[70]

Bu ayədə ifadə edildiyi kimi Qurban kəsmək Allaha yaxınlıq vəsiləsidir. Yəni Qurbanı Allahın əmrinə itaət edib, Onun adı ilə Onun rızası üçün kəsmək lazımdır.

---

69. Saffat 100-109.
70. Həcc 37.

3. Qurban müsəlmanlar arasında qardaşlıq, birlik-bərabərlik duyğusunu formalaşdırır. Allah Təala “Həcc” surəsində belə buyurur:

“Biz qurbanlıq dəvələri də Allahın nişanələrindən (Onun haqq dininin əlamətlərindən) etdik. Sizin üçün bu qurbanlarda (dini və dünyəvi) xeyir vardır. Artıq onları ayaq üstə durduqları (sol əli bağlı, sağ əli və iki ayağı açıq vəziyyətdə olduqları) halda kəsərkən üstlərində Allahın adını çəkin (bismillah deyin). Onlar böyrü üstə düşən (canları çıxdığı) zaman (ətindən) özünüz də yeyin, (yanınızda olub utandığından) əl açmayana (lakin verilənə etiraz etməyənə) və dilənçiyə də yedirdin. Onları (qurbanlıq heyvanları) sizə belə ram etdik ki, bəlkə, (nemətimizə) şükr edəsiniz!”[71]

Ayədən də göründüyü kimi, Qurban kəsən öz kəsdiyindən özü və ailəsi yeyə, imkansız müsəlmanlara yedirə bilər. Bu da cəmiyyətdə ictimai yardımlaşma və qardaşlıq şüurunu gücləndirir. Qısacası, qurban müsəlmanlar üçün çox önəmli bir ibadətdir.

Bu bölümdə qısaca bəzi ibadətlərin hikmətlərinə toxunduq. Şübhəsiz ki, bu yazını uzatmaq da olar. Lakin bu qədərinin kifayət edəcəyi qənaətindəyəm. Bu nöqteyi-nəzərdən baxsaq ibadətlərimiz daha çox dəyər qazanar.

---

71. Həcc 36.

Qəlb xəstəlikləri

Allah Təala "Şüəra" surəsində belə buyurur: ***"O gün ki, nə mal-dövlət, nə də övlad bir fayda verər! Ancaq sağlam (təmiz, daxilində şəkk-şübhəyə, küfrə, şirkə və nifaqa yer olmayan) bir qəlblə Allahın hüzuruna gələn kimsədən (möminlərdən) başqa!"***[72]

Bu ayədə qiyamət günü qurtulanların "təmiz bir qəlblə" gələnlər olduğu bildirilir. Buna görə müsəlman qəlbini bütün pisliklərdən təmizləmək üçün çalışmalıdır. Tərtəmiz bir qəlb isə küfr, şirk, nifaq, günah və digər qəlb xəstəlikləri olmayan bir qəlbdir. Allah Təala münafiqlərdən bəhs edərkən belə buyurur:

"Onların qəlblərində mərəz (nifaq və həsəd mərəzi) var. Allah onların (şəkk, kin və nifaq) mərəzini daha da artırar."[73] Bu ayədə münafiqlərinin qəlbində xəstəlik olduğu bildirilir. Başqa bir ayədə isə belə buyurulur:

"Məgər onlar (peyğəmbərləri yalançı hesab edən kafirlər) yer üzündə gəzib dolaşmırlarmı ki, düşünən qəlbləri (bəsirət gözləri), eşidən qulaqları olsun? Həqiqətən, gözlər kor olmaz, lakin sinələrindəki ürəklər (qəlb gözü) kor olar. (Kafirlər keçmiş ümmətlərin başına gələn müsibətləri zahiri gözləri ilə görsələr də, qəlb gözü ilə görüb onlardan heç bir ibrət almazlar)."[74] Bu ayədə zikr edilən "*həqiqətən gözlər kor olmaz, lakin sinələrdəki qəlblər kor olar*" ifadəsi düşündürücüdür.

Əbu Həmid Qəzali "İhyayı-ulumiddin" əsərində belə deyir:

---

[72] Şuəra 88-89.

[73] Bəqərə 10.

[74] Həcc 46.

“*Allahı bilən, Allaha yaxınlaşdıran, Onun* üçün çalışan, *Onun* nəzdindəki sirləri kəşfedən qəlbdir. Digər əzalar *qəlbin köməkçiləridir... İnsan ancaq qəlbini təmizləməklə qurtuluşa qovuşar.* Qəlbini kirlət*diyi və qəflətə* daldı*qda isə doğru yoldan uzaqlaşar* və rəhmətən məhrum qalar. Əslində *Allaha itaət edən qəlbdir. İbadətlərdən gələn feyz qəlb vasitəsilə gəlir. Allahı inkar edən də* qəlbdir. Əzalara *sirayət edən çirkinliklər ancaq onun əsəridir. Zahiri* gözəllik *və* çirkinliklər *ancaq qəlbin qaranlıq və nurlu olmasından qaynaqlanır. Yəni* hər qəlb içindəkini çölə sızdırır...”[75]

Mömin qəlbini həmişə təmiz saxlamağa çalışmalıdır. Bu hissədə ümmət içərisində yayğın bəzi qəlb xəstəliklərinə qısaca diqqət çəkmək istəyirəm. Qeyd edəcəyim ilk qəlb xəstəliyi **riya**dır. Hərəkət və davranışlardakı göstəriş riya adlanır. Yəni riya hər hansı yaxşı əməli Allah üçün yox insanlara göstərmək məqsədilə, onların xoşuna gəlmək üçün etməkdir. Bu cür davranan şəxsə “riyakar” deyilir. Allah Təala “Bəqərə” surəsində belə buyurur:

“Ey iman gətirənlər! Sədəqələrinizi malını riyakarlıqla (özünü xalqa göstərmək üçün) sərf edən, Allaha və axirət gününə inanmayan şəxs kimi, minnət qoymaq və əziyyət verməklə puça çıxarmayın. Belə şəxslərin halı, üzərində bir az torpaq olan qayaya bənzər ki, şiddətli bir yağış o torpağı (yuyub) aparar və qayanı çılpaq bir daş halına salar. Onlar qazandıqlarından bir şeyə qadir (nail) olmazlar. Şübhəsiz ki, Allah kafirləri haqq yoluna yönəltməz!”[76]

Digər bir ayədə isə Rəbbimiz belə buyurur:

---

[75] Qəzali, İhyayı ulumid-din.
[76] Bəqərə 264.

“Öz mallarını xalqa göstərmək (şöhrət qazanmaq) xətrinə xərcləyənləri, Allaha və axirət gününə inanmayanları da (Allah sevməz). Şeytanla yoldaşlıq edənlərin yoldaşı necə də pisdir!”[77]

Bu ayələrdə Allah Təala, Allah rizası üçün deyil, insanlara özünü göstərmək üçün sədəqə verənlərin bu əməllərindən heç bir savab qazanmayacaqlarını bizə bildirir. Çünki: **“Əməllər niyyətlərə görədir...”**[78]

Başqa bir ayədə isə Rəbbimiz riyanın münafiqlərin əlaməti olduğunu bildirir:

“Münafiqlər Allahı aldatmağa çalışırlar. Halbuki əslində (Allah) onları aldadır. Onlar namaza durduqları zaman (yerlərindən) tənbəlliklə (könülsüz) qalxar, özlərini (yalandan) xalqa göstərər və Allahı olduqca az yad edərlər.”[79]

Rəsulullah *sallallahu aleyhi və səlləm* də hədislərində riyanın təhlükəli əməl olduğunu bizə bildirmişdir. Bir hədisdə Rəsulullah *sallallahu aleyhi və səlləm* qiyamət günü ilk hesaba çəkiləcək şəhid, alim və kasıblara çox sədəqə verəndən bəhs edir. Onlar bu əməlləri insanlara göstərmək üçün etdiklərinə görə, cəhənnəmə atılacaqlarını xəbər verir.[80]

Hədislərdə riya gizli şirk olaraq da təsvir edilir. Rəsulullah *sallallahu aleyhi və səlləm* belə buyurur: “Allah Təala buyurdu: ***“Mən şərik qoşanların şəriklərindən ən uzaq olanıyam. Hər kim etdiyi ibadətdə və gördüyü işdə məndən başqasını mənə şərik qoşar-***

---

77. Nisa 38.
78. Buxari, İman, 41, Müslim, İmarə, 155.
79. Nisa 142
80. Müslim, İmarə, 152.

sa, onu da, şərik qoşduğunu da rədd edərəm".[81]

Cundub ibn Abdullah *radiyallahu anh* Peyğəmbərimizin belə buyurduğunu nəql edir:

"Kim "etdiyi əməli bilsinlər və eşitsinlər" deyə camaat çatdırarsa (əməlinə riya qatarsa), Allah Qiyamət günü o şəxsin gizli işlərini hər kəsə elan edərək onu rəzil-rüsvay edər. Kim də əməlinə riya qarışdırıb göstəriş üçün riyakarlıq edərsə, Allah da Məhşər meydanında onun gizli düşüncə və niyyətlərini üzə çıxarıb riyakarlığını ifşa edər".[82]

Əbu Hureyrənin *radiyallahu anh* nəql etdiyinə görə, Allah Rəsulu belə buyurmuşdur: ***"Allah rizasını qazanmaq məqsədilə öyrənilməli olan bir elmi sırf mənfəət əldə etmək üçün öyrənən (o elmi dünyaya (dünya mənfəətlərinə) vasitə və alət edən) adam Qiyamət günü Cənnətin qoxusunu da ala bilməz".***[83]

Əli ibn Əbu Talib belə demişdir: ***"Riyakarın üç əlaməti var: Tək olanda tənbəlləşər, xalq arasında fəallaşar və təriflənəndə çox ibadət edər, təriflənməyəndə ibadəti azaldar".***[84]

Bir alim belə demişdir: "Əməli qorumaq, əməl etməkdən çətindir".[85]

İxlas riyanın əksidir. İxlas əməlləri yalnız Allah rızası üçün etməkdir. "Əməldəki ixlas bədəndəki ruh kimidir.

---

[81] Müslim, Zühd 46, Əhməd 2 301, 435

[82] Buxari, Əhkam, 9; Müslim, Zöhd 47; İbn Macə, Zöhd, 21.

[83] Əbu Davud, Elm,12; İbn Macə, Müqəddimə, 23

[84] Qazali, İhyayı ulumid-din.

[85] Qəzali, İhyayı ulumid-din.

İxlassız əməl əlavə *yorğunluqdan başqa bir şey deyil*”.[86] Allah Təala “Hicr” surəsində belə buyurur:

“(İblis) dedi: “Ey Rəbbim! Məni azdırmağına (rəhmətindən kənar etməyinə) əvəz olaraq and içirəm ki, mən də (bunun müqabilində) onlara (pis əməllərini, günahlarını) yer üzündə yaxşı göstərib onların hamısını yoldan çıxaracağam! Yalnız Sənin ixlaslı qullarından başqa!”[87]

Riyanın və ixlas haqqında nümunələrin sayını artırmaq da olar. Ancaq bu qədərinin kafi olduğunu düşünərək, digər bir qəlb xəstəliyi olan **təkəbbür** haqda qısaca məlumat vermək istəyirəm. Təkəbbür lovğalanmaq, özünü başqalarından üstün görmək, inadkarlıq edib haqqı qəbul etməmək deməkdir. Allah Təala Qurani-Kərimdə müxtəlif ayələrdə lovğalanmağı yasaqlamışdır:

“Yer üzündə təkəbbürlə gəzib dolanma...”[88]

“***Biz bu axirət yurdunu yer üzündə təkəbbürlük etməyənlərə və fitnə-fəsad törətməyənlərə qismət edərik. (Ən gözəl) aqibət ancaq Allahdan qorxub pis əməllərdən çəkinənlərindir![89]***

“Adamlardan təkəbbürlə üz çevirmə, yer üzündə lovğa-lovğa gəzib dolanma. Həqiqətən, Allah heç bir özündən razını, lovğalanıb fəxr edəni sevməz!”[90]

“(Onlara belə deyiləcəkdir:) “Bu (əzab) sizin yer üzündə nahaq yerə sevinməyinizə və təkəbbürlən-

---

86. Osman Nuri Topbaş, Fəzilətlər Mədəniyyəti.
87. Hicr 39-40.
88. İsra 37.
89. Qasas 83.
90. Loğman 18.

məyinizə görədir!" "Girin cəhənnəmin qapılarına (təbəqələrinə) orada əbədi qalmaq üçün!" Təkəbbürlülərin sığınacağı necə də pisdir!"[91]

Allah Təala "Bəqərə" surəsində İblisin lovğalanmağının kafir – olmağına səbəb olduğunu bildirir:

"(Ya Peyğəmbər!) Biz mələklərə: "Adəmə səcdə edin! – dedikdə İblisdən başqa (hamısı) səcdə etdi. (Yalnız) o, lovğalanaraq (səcdə etməkdən) imtina etdi və kafirlərdən oldu."[92]

Rəsulullah *sallallahu aleyhi və səlləm* də hədislərində lovğalığın pis əməl olduğunu bildirmişdir. Abdullah ibn Məsud Rəsulullahın *sallallahu aleyhi və səlləm* belə buyurduğunu nəql edir: ***"Qəlbində zərrə qədər təkəbbür olan cənnətə girə bilməz"***. Sahabələrdən biri:

– İnsan paltarının və ayaqqabısının gözəl olmasını arzulayır, –dedi. Rəsulullah *sallallahu aleyhi və səlləm* belə buyurdu:

– Allah gözəldir, gözəli sevər. Təkəbbür isə haqqı qəbul etməmək və insanları xor görməkdir.[93]

Rəsulullah yenə bu haqda belə buyurmuşdur:

"Sizə cəhənnəmliklərin kim olduğunu xəbər verim? Onlar qatı qəlbli, kobud, xəsis və lovğalanaraq yeriyənlərdir".[94]

---

91. Mumin 75-76.
92. Bəqərə 34.
93. Müslim, İman, 147; Əbu Davud, Libas, 26; Tirmizi, Birr, 61.
94. Buxari, Əyman, 9, Təfsiru surə, 68; Müslim, Cənnət, 47; İbn Macə, Zöhd, 4.

“Bir adam o qədər lovğalanar. Axırda zalımlar dəstəsinə yazılar. Beləliklə zalımlara verilən cəza ona da verilər”.[95]

Əbu Həmid Qəzali təkəbbür xəstəliyinin müalicəsi haqqında bunları deyir:

“Kibri müalicə etmək üçün birinci yol ,qəlbdəki təkəbbür ağacını kökündən yıxmaqdır. Sonra müvəqqəti kibri xüsusi səbəblərlə məhv etməkdir. Qəlbdəki lovğalıq ağacını kökündən yıxmaq üçün elm və əməl lazımdır. Elmi müalicə insanın həm özünü, həm də Rəbbini tanımasıdır. Buna nail olan lovğalıq ağacını yıxmağı bacarar. İnsan özünü – nəfsini yaxından tanıdıqda acizliyini, zəifliyini və gücsüzlüyünü anlayar. Təvazökarlıqdan başqa heç nəyin fayda verməyəcəyini, lovğalanmağın əbəs olduğunu dərk edər. Rəbbini tanıdıqda isə, böyüklüyün ancaq Allaha aid olduğunu bilər. Əmələ isə Allaha qarşı təvazökarlığı həyata tətbiq etməkdir. Rəsulullah və əməli saleh bəndələr kimi bütün varlıqlara qarşı təvazökar olmaqdır. Beləcə nəfsini tanıyan, lovğalıqdan uzaq durmalı bunu təvazökarlıqla əvəz etməlidir.”[96]

Qısacası, lovğalıq xəstəliyinin dərmanı təvazödür. Təvazö yumşaq qəlbli olmaq, Haqq qarşısında acizliyini dərk etməkdir. İnsan sahib olduğu elm, mövqe və sərvət kimi hər hansı bir nemətlə, bunlardan məhrum olanlara qarşı üstünlük iddia edərək maddi-mənəvi haqsızlıq etməməlidir.[97]

İyad ibn Himərin *radiyallahu anh* nəql etdiyinə görə, Allah Rəsulu belə buyurmuşdur:

---

95. Tirmizi, Birr, 61; Nəvəvi, Riyazus Salihin, 621-ci hədis
96. Qəzali, İhyayı ülumid-din.
97. Osman Nuri Topbaş, Fəzilətlər Mədəniyyəti.

“Uca Allah mənə: “Təvazökarlığı təbiətən mənimsəyərək bir-birinizlə olduqca təvazökar davranın. O səviyyədə təvazökar olun ki, bir insan başqası ilə rəftarında qürur, təkəbbür, hörmətsizlik və həddi aşma kimi pis hərəkətlərə yol verməsin!” – deyə vəhy etdi”.[98]

Allah Təala möminlərin bu xüsusiyyətini “Furqan” surəsində belə xəbər verir:

“Rəhmanın (əsl) bəndələri o kəslərdir ki, onlar yer üzündə təmkinlə (təvazökarlıqla) gəzər, cahillər onlara söz atdıqları (xoşlarına gəlməyən bir söz dedikləri) zaman (onları incitməmək üçün) salam deyərlər.”[99]

Allah Rəsulunun və ümmətin böyüklərinin həyatı təvazökarlıq nümunələri ilə zəngindir. Ancaq burda digər mövzuya keçmək istəyirəm. Bəhs edəcəyim bu xəstəlik təkəbbürə bənzəyir ki, bu **ucb** xəstəliyidir. Ucb insanın özünü başqalarından üstün görməsi, şəxsi qüsurlarını görməyib yalnızı özünü bəyənməsi, etdiyi ibadətləri, yaxşılıqları bəyənməsi, onlarla öyünməsinə deyilir. İmam Qəzali deyir ki, “Bütün pis işlərin üç mənbəyi var: həsəd (qısqanclıq), riya (göstəriş) və ucb. Qəlbini bunlardan təmizləməyə çalış!”

İslam alimlərinin fikrincə, ucb insana Uca Allahın əzabını unutdurur. İnsanın başqaları ilə məsləhətləşməsinə, onların fikirlərindən bəhrələnməsinə mane olur. Bu qəbil insanlar eqoist olur, ancaq öz nəfslərini dinləyirlər, heç kimin nəsihətini qəbul etmirlər və nəticədə onların tövbə etməsi çətinləşir. Ucb təkəbbürə bənzəsə də ondan fərqlənir.

---

[98] Müslim, Cənnət, 64.
[99] Furqan 63.

Məsələn bir insan dünyada tək başına qalsa, təkəbbürlənə bilməz, ancaq özünü bəyənə bilər.

Allah Təala "Tövbə" surəsində belə buyurur:

"Allah sizə bir çox yerlərdə, həmçinin Hüneyn (vuruşu) günündə kömək etdi. O gün çox olmağınız xoşunuza gəlsə də, bir faydası olmadı, gen dünya sizə dar oldu (yer üzü genişliyinə baxmayaraq sizə dar gəldi), sonra dönüb qaçdınız."

"Sonra da Allah Öz Peyğəmbərinə və möminlərə arxayınlıq nazil etdi, (köməyinizə mələklərdən ibarət) görmədiyiniz əsgərlər endirdi və kafirləri əzaba düçar etdi. Bu, kafirlərin cəzasıdır!"[100]

Bu ayə Məkkənin fəthindən sonra baş vermiş Huneyn döyüşü haqqında nazil olmuşdur. Müsəlmanların sayı 12000 nəfər idi. İlk dəfə idiki, müsəlman əsgərlərin sayı kafirlərdən çox idi. Ordudakı bəzi əsgərlər saylarının çoxluğu ilə öyünürdülər. Yəni zəfərin say çoxluğu ilə yox, Allahın yardımı ilə olduğunu unutmuşdular. Bu düşüncələrlə döyüşə girən İslam ordusu döyüş başlayanda məğlub oldu. Ancaq sonra Allahın yardımı, Hz.Peyğəmbərin *sallallahu aleyhi və səlləm* duası və hərbi bacarığı sayəsində yenidən düşmənə hücum etdi və qalib gəldi. Burada ucbun orataya çıxmasına səbəb əsgərlərin özlərini bəyənmələri və üstün görmələri idi.

Ucb xəstəliyinin dərmanı da lovğalığın dərmanı ilə eynidir. Yəni insan öz acizliyini və zəifliyini dərk etməli, həmçinin Rəbbinin əzəmətini, böyüklüyünü, qüdrətini düşünməli və nemətlərin Allahdan olduğunu bilməlidir. Bunun əksi – yəni nemətlərin Allahdan yox, öz nəfsindən olduğunu bilmək ucb sayılır. Ucb isə tövhidə ziddir.

---

[100] Tövbə 25-26

İndi isə qısaca **qəzəb və səbir** məsələsinə toxunmaq istəyirəm. Qəzəb şeytanın vəsvəsəsi nəticəsində insanın özünü itirməsi, normal vəziyyətindən uzaqlaşmasıdır. İnsan qəzəb nəticəsində düşünmədən çirkin sözlər söyləyə, hərəkətlər edə, hətta bəzən dindən çıxmasına səbəb olacaq kəlmələr işlədə bilər. Elə bu səbəbdən Allah Rəsulu *sallallahu aleyhi və səlləm* özündən nəsihət istəyənə qəzəblənməməyi tövsiyə etmişdir.[101]

Məlumdur ki, bir səbəbi ortadan qaldırmaqla onun nəticəsini də ortadan qaldırmış oluruq. Hədisdəki qəzəblənmə əmri də qəzəb məsələsini birdəfəlik həll etmək üçündür. Təbii ki, bu həmişə mümkün deyil. Çünkü insanın fitrəti gərəyi bəzən qəzəblənir, özündən çıxır. Qəzəblənərkən necə hərəkət etməli olduğumuzu Rəsulullah *sallallahu aleyhi və səlləm* hədislərində belə izah edir:

Süleyman bin Surad *radıyallahu anh* nəql edir ki, bir gün Rəsulullahın *sallallahu aleyhi və səlləm* yanında oturmuşdum. İki nəfər bir-biri ilə mübahisə edirdi. Onlardan birinin sifəti qəzəbindən qıpqırmızı olmuş, boynunun damarları şişmişdir. Bunu görən Rəsulullah *sallallahu aleyhi və səlləm* belə buyurdu:

“Mən bir söz bilirəm ki, əgər bu adam həmin sözü söyləsə, hirsi soyuyar. Əgər o “əuzu billəhi minəş-şeytanir-racim” yəni “ilahi rəhmətdən qovulmuş şeytandan Allaha sığınıram” desə bu halı keçib gedər.” Oradakılar Allah Rəsulunun *sallallahu aleyhi və səlləm* bu tövsiyəsini həmin şəxsə çatdırdılar.[102]

---

[101] Buxari, Ədəb, 76; Tirmizi, Birr, 73.

[102] Buxari, Bədul-xəlq, 11; Müslim, Birr, 109.

Bu hədisdə qəzəblənmiş insana şeytandan Allaha sığınması tövsiyə edilir. Necə ki, Allah Təala "Fussilət" surəsində buyurur:

"Əgər sənə Şeytandan (bu xislətə mane olan) bir vəsvəsə gəlsə (fəsad toxunsa), Allaha sığın. Şübhəsiz ki, Allah (hər şeyi) eşidəndir, biləndir!"[103]

Rəsulullahın *sallallahu aleyhi və səlləm* bu tövsiyəsi zikr olunan ayəni təsdiq mahiyyətindədir. Hədisin şərhlərində bildirilir ki, mübahisə edən həmin sahabəyə Rəsulullahın *sallallahu aleyhi və səlləm* bu tövsiyəsi çatdırılmış, o da həmin sözləri deyərək sakitləşmişdir. Hətta başqa rəvayətə görə, "Mən dəli olmuşam, mənə nə olub?" deyərək özünü ələ almışdır. Kin və qəzəb şeytandandır. Şeytandan Allaha sığınmaqla kin və qəzəbin səbəbini ortadan qaldırırıq.[104]

Buna bənzər digər hədislərdə qəzəbin şeytandan olduğu, şeytanın da atəşdən yaradıldığı, suyun atəşi söndürdüyü və bu səbəbdən qəzəblənərkən dəstəmaz almağın gərəkli olduğu bildirilir.[105]

Allah Təala "Ali İmran" surəsində qəzəbi udmağın müttəqilərin əlaməti olduğunu bizə bildirir:

"O müttəqilər ki, bolluqda da, qıtlıqda da (mallarını yoxsullara) xərcləyər, qəzəblərini udar, insanların günahlarından keçərlər. Allah yaxşılıq edənləri sevər."[106]

Rəsulullah *sallallahu aleyhi və səlləm* də buna diqqət çəkir:

---

[103] Fussilət 36.

[104] Riyazus Salihin tərcümə və şərhi, 47-ci hədisin şərhi, Erkam yayınları

[105] Əbu Davud, Ədəb, 4.

[106] Ali İmran 134.

"Əsl pəhləvan güləşdə rəqiblərini məğlub edən deyil, əsəbiləşdiyi zaman nəfsinə hakim olandır".[107]

Buna bənzər hədislər çoxdur. Qeyd etdikərimiz insanın qəzəb halında özünü düzgün idarə etməsi üçün edilən tövsiyələrdən bəziləridir. Çünkü insan əsəbi halda dediyi bir sözün və ya etdiyi hərəkətin peşmançılığını ömür boyu çəkə bilər.

---

[107] Buxari, Ədəb 76; Müslim, Birr, 107-108.

Müsəlman gəncin şəxsiyyət olaraq formalaşması

Bir problemə də toxunmaq istəyirəm. Məlumdur ki, müsəlmanlar çox çətin dövrdən keçirlər. Hər zaman və hər zamandan çox hazırkı vəziyyətdə müsəlmanlara yük olacaq insana yox, İslamın yükünü çiyinlərində daşıyacaq insana ehtiyac var. İslamın yükünü çiyinlərində daşıyacaq insanlar isə böyük əksəriyyətlə gənclərdir. İslam tarixindən də məlumdur ki, Allah Rəsulunun *sallallahu aleyhi və səlləm* dəvətini istər ilk, istərsə də sonrakı dövrlərdə daha çox gənclər təbliğ etmişdir. Təbii ki, orta və yaşlı nəsildən olan müsəlmanlar da dinə xidmətlə vəzifəlidir. Ancaq insan şəxsiyyətinin formalaşması baxımından gənclik dövrünün xüsusi yeri var. Bu səbəbdən də müsəlman gəncin şəxsiyyət olaraq formalaşması üçün gərəkli gördüyüm bəzi mülahizələri paylaşmaq istəyirəm.

Əvvəlcə şəxsiyyət anlayışına psixoloji yöndən qısaca baxaq. Psixologiyada şəxsiyyət çox mənalı sözdür. Şəxsiyyət deyərkən bir insanın danışığı, hərəkətləri, qabiliyyətləri, xarici görünüşü və ətrafındakılarla münasibətləri nəzərdə tutulur. Şəxsiyyətə bir çox təriflər vermişlər. Psixoloqların yekdil qəbul etdiyi şəxsiyyət tərifi yoxdur. Bu günə qədər verilən təriflərdə bir insanı başqalarından ayıran fiziki və zehni xüsusiyyətlər şəxsiyyət olaraq bildirilmişdir. Yəni insanı başqalarından ayıran, fərqli qılan duyğu, davranış, bədən, zehin, düşüncə qabiliyyətlərinin məcmusuna şəxsiyyət deyilir. İnsanın şəxsiyyət kimi formalaşmasında ailəsi və yetişdiyi mühitin də təsiri böyükdür. Bütün bunlar onun xarakterini təyin edir.[108]

---

[108] Dr.Ali Rıza Aydın, “Çocuğun dini şahsiyyet kazanmasında ailenin önemi”

“Şəxsiyyət kim olduğuna qərar verməkdir. Şəxsiyyət insan varlığının ifadəsidir. Özünü necə gördüyünü müəyyən etməsidir. Fərdin öz fərqliliklərini ortaya qoymasıdır. Şəxsiyyət bütün şərtlərdə sahib olunan xüsusiyyətlərin cəmidir. Bir fərdi və ya cəmiyyəti özü edən və ya digərlərindən ayıran xüsusiyyətlərin tamamına şəxsiyyət deyilir.”[109]

Müsəlman gəncin şəxsiyyət olaraq formalaşmasında əsas amil psixologiyada qeyd edilən səbəblərlə yanaşı İslamın təməl prinsipləri olmalıdır. Yəni müsəlman gəncin şəxsiyyətini İslam formalaşdırmalıdır. Müsəlman şəxsiyyəti vəhyə uyğun həyat yaşamaqla formalaşır. Vəhyin formalaşdırdığı şəxsiyyət cəmiyyəti islah edəcək insanlar deməkdir.

Müsəlman şəxsiyyəti İslamın bütün dövrlərə aid qayda qanunları ilə formalaşır. Müsəlman müasir dünyada yaşasa da düşüncələri müasir fəlsəfə və sistemlərdən təsirlənməməlidir. Müasir ideologiyalar həyatı təkcə yaşadığımız dünyadan ibarət gördükləri üçün sadəcə maddiyyata əhəmiyyət verirlər. Buna görə də insani dəyərlərdən uzaqlaşırlar. İslamda isə əsas olan axirət həyatıdır. Dünya fanidir, axirət isə baqi. Məhz bu səbəbdən İslamın gətirdiyi prinsiplər qiyamətə qədər davam edəcək. Müsəlman şəxsiyyətinin təməli Tövhiddir. Buna görə də müsəlman gənc yalnız Allahın qulu olduğunun fərqində olmalıdır. İnsanı azad edən də yalnız Allaha qul olmaqdır. Axı həqiqi azadlıq Allaha qul olmaqdır:

“De: “Mənim namazım da, ibadətim də, həyatım və ölümüm də aləmlərin Rəbbi Allah üçündür!”[110]

---

[109] Ramazan Kayan “Vahyin Gölgesinde Kimlik İnşası” səh. 11

[110] Ənam 162.

Allaha qul olmayan, Ondan başqa hər şeyin – başda şeytan olmaqla nəfsinin, şəhvətinin, pulun, qadının və s. – qulu olar.

“Hüriyyətin mənası Allahdan başqasına qul olmamaqdır. Həmçinin niyyəti və məqsədi ali tutmaq, böyük düşünmək, nemətlərin fərqinə varmaqdır. İmanın ən böyük nemət olduğunu anlamaq, can sağlığın da bir lütf olduğunu dərk etməkdir. Namaz başda olmaqla ibadətlərdə qərarlı, davamlı və səmimi olmaq, başladığı işi bitiməkdir. Ciddi və təvazökar olmaq, dünyaya tapınmamaq, amma onu tərk də etməmək, gəncliyin keçici hisslərinə aldanmamaq, nizam-intizamlı həyat yaşamaqdır. Dünyanın imtahan dünyası olduğunu unutmamaq və həmişə imtahandan üzüağ çıxmaq üçün səbirlə çalışmaqdır.”[111]

Müsəlman gənc kütlə psixologiyasının təsirində qalmamalıdır. Kütlə nəyin doğru, nəyin səhv olduğunu təyin edə bilməz. Müsəlman gənc üçün doğru və yanlış Allahın Quranda bildirdikləridir. O, bunları Qurandan öyrənməlidir.

Müsəlman şəxsiyyətinin əsas xüsusiyyətlərindən biri təqvadır. Uca Allah belə buyurur:

“Allah yanında ən üstün olanınız Allahdan ən çox qorxanınızdır (pis əməllərdən ən çox çəkinəninizdir).”[112]

İnsanın xarakterinin formalaşmasında ailənin rolu böyükdür. Ailə insani və İslami dəyərlərə nə qədər bağlıdırsa, bu uşağa təsir edir. Yəni sağlam nəsillər yetişdirməyin yolu sağlam ailələrdən keçir. Ailənin əhəmiyyəti haqqında aşağıda məlumat veriləcəkdir.

---

111. Nureddin Yıldız, “Hür Yürekli Genç” s.17.
112. Hucurat 13.

Düzdür ailəsini insan özü seçmir. Buna görə də qeyri-islami həyat yaşayan bir ailədə yaşamaq müsəlman gənc üçün qəbahət sayılmır.

Müsəlman gənc çəkici görünən dünya həyatına dəyər verməməlidir. Ətrafındakı çirkinlikləri görüb Allahın özünə bəxş etdiyi iman nemətinə şükür etməli, "Rəbbim Allahdır" deyib, sözünün gərəklərini yerinə yetirməlidir:

"Şübhəsiz: "Rəbbimiz Allahdır!" – deyən, sonra da (sözündə) düz olan kəslərə (ölüm ayağında) mələklər nazil olub (belə deyəcəklər):" Qorxmayın və kədərlənməyin! Sizə vəd olunan Cənnətlə sevinin!

"Biz dünyada da, axirətdə də sizin dostlarınızıq. Orada (Cənnətdə) sizin üçün nəfsinizin çəkdiyi, istədiyiniz hər şey vardır."[113]

Müsəlman gənc üçün əsas olan cənnətin gözəllikləridir. Buna görə də o, nəfsinin istəklərinə uymamalı, ancaq Allahın razılığı üçün çalışmalıdır. Ətrafındakılar zina bataqlıqlarında batarkən, o, bu pisliyə bulaşmamalı və Hz. Yusuf kimi olmağın ləzzətini hiss etməlidir. Şəhvətinin əsiri olmayan gənclərə Yusuf *aleyhissəlam* çox gözəl nümunədir. Çünki həzrət Yusuf iffət abidəsidir. Qadınlar onu zinaya dəvət edərkən iffətini qoruyan müsəlman gənci Allah Rəsulu *sallallahu aleyhi və səlləm* ərşin kölgəsində kölgələnən 7 qrup insandan biri kimi zikr etmişdir.[114]

Bir gəncin müsəlman şəxsiyyət olaraq formalaşmasında gözəl nümunələr də önəmlidir. Bu nümunələrə peyğəmbərləri göstərə bilərik. Onlardan sonra Allah Rəsulunun səhabələri və əməlisaleh insanlar müsəlman gənc üçün

---

113. Fussilət 30-31.

114. Buxari, Azan, 36, Riqaq, 24; Müslim, Zəkat, 91.

nümunə olmalıdır.

Rəsulullah *sallallahu aleyhi və səlləm* "bu yolda kim mənimlə bərabərdir" dedikdə ilk əlini qaldıran və 10 yaşında verdiyi sözü həyatı ilə isbatlayan Əli ibn Əbu Talib bizim üçün çox gözəl nümunədir.

Varlı bir ailənin övladı olduğu halda gənc yaşda müsəlman olub, dini üçün hər şeyindən əl çəkərək hicrət edən, Rəsulullah *sallallahu aleyhi və səlləm* tərəfindən ilk müəllim və mübəlliğ olaraq Yəsribə göndərilən və oranı Mədinələşdirən, üstəlik kəfənsiz şəhid kimi Allaha qovuşan gənc – Musab ibn Ümeyr bizim üçün nümunədir.

İlk inanlardan olub, həyatı boyu Rəsulullahın yanından ayrılmayan gənc Sad ibn Əbi Vaqqas bizim üçün nümunədir.

Rəsulullaha *sallallahu aleyhi və səlləm* uşaqkən əmanət edilən və 10 il xidmətində olan gənc Ənəs bin Malik bizim üçün nümunədir.

17 yaşında ordu başçısı təyin edilən Üsamə bin Zeyd bizim üçün nümunədir.

Rəsulullahın *sallallahu aleyhi və səlləm* mübarək nəvələri, cənnət gənclərinin seyidləri Həsən və Hüseyn bizim üçün nümunədir. Kərbəla şəhidi Hüseyn, seyidimiz Hüseyn, hər yeri batil bürüyəndə tək qalsa belə "mən varam ey Rəbbim" deyən gənclərin ən gözəl örnəyi Hüseyn… Zülm hər yerə yayıla bilər. Ancaq sən Hüseynsənsə dünyaya, insanlara fikir vermə! Yalnız Allahın razılığını və cənnəti düşün və haqqı müdafiə et! Hüseyn bu baxımdan bütün müsəlman gənclər üçün çox gözəl nümunədir. Özünə nümunə axtaran müsəlman gənc, Hüseynin həyatına baxmalıdır. Allah onlardan razı olsun.

Müsəlman gəncin məqsədləri böyük olmalıdır. İnsan böyük məqsədlər üçün yaradılmışdır. Buna görə də kiçik işlərdə ilişib qalmamalıdır. “Böyük insan olmaq, böyük qayələrlə yaşamaqdır. Böyük qayələrlə yaşayanlar, dərin düşünərlər. Bu cür düşünməyin əsas fərqi də hamı kimi olmamaq, kütlənin təsirində qalmamaqdır. Mömin “hər kəs” deyil ki, “hamı”kimi olmağa çalışsın. Mömin fərqli olmalıdır. Onu fərqli edən isə imanıdır.”[115]

İnsanın xarakterinə təsir edən amillərdən biri də onun ətrafındakı insanlar, xüsusən dostlarıdır. Bu səbəbdən mömin gənc kiminlə dostluq etdiyini yaxşı bilməlidir. Çünki insan oturub-durduğu insanlardan təsirlənir. Bir hədisdə belə buyurulur: “İnsan dostunun dinindədir. Ona görə də hər kəs kimlərlə dostluq etdiyinə diqqət yetirsin”.[116]

Mömin gənc kitab oxumağı ibadət kimi görməlidir. Çünki dinin ilk əmri “oxu”dur. Kitab oxumaq bir insanın şəxsiyyətini və dünya görüşünün formalaşmasında böyük rol onayır.

Müsəlman gənc hamıdan çox valideynlərinə hörmət etməklə vəzifəlidir. Valideynlərinə hörmət və itaəti Allahın əmri olaraq görməlidir. Əgər valideynləri Allah və Rəsulunun əmrlərinə qarşı gəlməyini istəsələr, bu təqdirdə onlara itaət etməməlidir. Bunu kobud və hörmətsiz şəkildə etmək də doğru deyil. Unutmamaq lazımdır ki, Xaliqə üsyan olan yerdə məxluqa itaət edilməz. Buna bir nümunə verək.

Sad bin Əbi Vəqqas *radıyallahu anh* ilk iman edənlərdəndir. O Məkkə dövrünün çətin vaxtlarını Allah Rəsulu *sallallahu aleyhi və səlləm* ilə birgə olmuşdur. Sad özü müsəlman olsa da anası və qardaşı iman etməmişdi. Onların

---

[115] Nureddin Yıldız, “Hür Yürekli Genç”.

[116] Əbu Davud, Ədəb, 16; Tirmizi, Zöhd 45.

müsəlmanlara münasibəti yaxşı deyildi. Sadın dinə xidməti artdıqca qardaşı Utbə ilə anası Hamnə onu iman yolundan uzaqlaşdırmağa çalışırdı. Sad yavaş-yavaş anasına İslamdan bəhs edir və dində valideyn haqqına verilən önəmdən danışırdı. Lakin anası atalarının dinindən dönmək fikrində deyildi. Üstəlik oğlunu İslamdan uzaqlaşdırmaq üçün əlindən gələni edirdi. Sad isə dininə daha çox bağlanırdı. Sadı yolundan döndərə bilməyən anası bir gün ona belə dedi: “Əgər sən bu dindən əl çəkməsən mən heç nə yeməyəcəm, içməyəcəm. Elə burada qapının kənarında dayanacam. Acından ölsəm də ağzıma bir loğma qoymayacam və beləcə öləcəm. Səni də ana qatili kimi xatırlayacaqlar.” Sad ibn Əbi Vəqqas nə qədər çalışsa da anasını fikrindən daşındıra bilmədi. Anası dediyini etməyə başladı. Bunu görən Sad anasına belə dedi:

“Vallahi, anacan səni nə qədər sevdiyimi çox yaxşı bilirsən. Amma unutma ki, Allah və Rəsulunu səndən də çox sevirəm. Əgər birini digərinə fəda edəcəyəmsə, unutma ki, səni fəda edəcəm, Allah və Rəsulunu yox. And olsun ki, yüz canın olsa və hər gün birini tapşırsan mən yenə də haqq dindən dönən deyiləm.”

Bu sözləri deyəndə Sadın 17-18 yaşı vardı. Ona bu sözləri dedirən həqiqi imanı idi. Bu sözlər Sadın hələ o yaşlarda müsəlman şəxsiyyət olaraq formalaşdığını göstərir. Yəni o, hələ gənc olmasına baxmayaraq həqiqi imanı dadmış və çətin bir imtahanla qarşılaşmışdı. Anası Hamnə üç gün dediyini etdi. Axırda taqəti kəsildi. Anasını belə görən Sad isə ağlayırdı. Bunu Rəsulullaha *sallallahu aleyhi və səlləmə* danışdığı və bu hadisə haqqında “Loğman” surəsindəki ayələrin nazil olduğu bildirilir:

“Biz insana ata-anasına (yaxşılıq etməyi, valideyninə yaxşı baxmağı, onlarla gözəl davranmağı) töv-

siyə etdik. Anası onu (bətnində) çox zəif bir halda daşımışdı. (Uşağın süddən) kəsilməsi isə iki il ərzində olur. (Biz insana buyurduq) Mənə və ata-anana şükr et. Axır dönüş mənədir.”

“Əgər (ata-anan) bilmədiyin bir şeyi Mənə şərik qoşmağına cəhd göstərsələr, (bu işdə) onlara itaət etmə. (Qalan) dünya işlərində onlarla gözəl keçin (onlara itaət et). Tövbə edib Mənə tərəf dönənlərin (islamı qəbul edənlərin) yolunu tut. Sonra (qiyamət günü) Mənim hüzuruma qayıdacaqsınız. Mən də (dünyada) nə etdiklərinizi (bir-bir) sizə xəbər verəcəyəm!”[117]

Ayələrdə bildirilir ki, mömin Allaha şərik qoşmadığı təqdirdə valideynlərinə itaət etməlidir. Sad ibn Əbi Vəqqas bu ilahi əmri eşidib sevinərək Allaha həmd etdi. Deməli doğru yolda idi. Anası Hamnə isə, bu dəfə oğlunu dinindən döndərmək üçün təzyiqlərə başladı. Onu ac saxladı. Evdən çölə buraxmadı. Darul-ərkama getməsinə icazə vermədi. Amma heç nə Sadı Allah və Rəsulunun yolundan ayıra bilməzdi. İbni Əsirin nəql etdiyinə görə,anası Hamnə o günlərdə qonşularının köməyi ilə Sadı bir otağa salıb saxlayırdı. Deyirdi ki: “Ya dinindən dönəcək, ya da bu otaqda acından öləcəksən.” Bu təhdidlərə rəğmən Sad ibn Əbi Vəqqas dinindən dönmədi.[118]

---

117. Loğman 14-15

118. Tirmizi 3079, Təcridi-Sarih Tərcüməsi XII, s.121;İbni Əsir, əl-Kamil II, s. 282; Muhammməd Emin Yıldırım, Sad bin Ebi Vakkas s.38-44.

II Hissə

Dövrümüzdəki müsəlmanların ictimai problemləri

* * *

İxtilaf və parçalanma

Bugün müsəlmanlar zəif və gücsüzdürlər. Bu bölümdə İslam toplumunun zəifləmə səbəblərindən bəzilərinə toxunacağam. Müsəlmanların zəifləməsinin əsas səbəbi parçalanmadır. Allah azzə və cəllə "Ənfal" surəsində belə buyurur:

"Allah və Onun Peyğəmbərinə itaət edin. Bir-birinizlə çəkişməyin, yoxsa qorxub zəifləyər və gücdən düşərsiniz. Səbr edin, çünki Allah səbr edənlərlədir!"[119]

Bu ayədəki ifadəyə diqqət çəkmək istəyirəm: ***"Bir-birinizlə çəkişməyin, yoxsa qorxub zəifləyər və gücdən düşərsiniz"***. Bu gün İslam ümmətini ən çox zəiflədən daxili parçalanmalardır. Parçalanmanın ümmətə necə bir zərbə vurduğu İslam tarixindən də məlumdur. Bugün də bunun ağır nəticələrini yaşayırıq.

Əslində insanların fərqli düşüncələrdə olması normaldır. Axı hər insan fərqli dünya görüşünə sahibdir və fərqli düşünə bilər. Əsas məsələ odur ki, fərqli düşüncələr ixtilaf, parçalanma və düşmənçiliyə gətirib çıxarmasın. Müəyyən məsələlərdə fərqli düşünsək belə ümumi dəyərlər ətrafında birləşməyi bacarmalıyıq. Axı bütün müsəlmanlar Rəbb olaraq Allahın varlığına və birliyinə, din olaraq İslama, kitab olaraq Qurani-Kərimə, Peyğəmbər olaraq da Həzrəti Muhamməda iman edirlər. Müsəlmanları qardaş edən də məhz bunlardır. Allah azzə və cəllə "Ali İmran" surəsində belə buyurur:

"Hamılıqla Allahın ipinə (dininə, Qurana) möhkəm sarılın və (firqələrə bölünüb bir-birinizdən)

---

[119] Ənfal 46.

ayrılmayın! Allahın sizə verdiyi nemətini xatırlayın ki, siz bir-birinizə düşmən ikən. O sizin qəlblərinizi (islam ilə) birləşdirdi və Onun neməti sayəsində bir-birinizlə qardaş oldunuz. Siz oddan olan bir uçurumun kənarında ikən O sizi oradan xilas etdi. Allah Öz ayələrini sizin üçün bu şəkildə aydınlaşdırır ki, haqq yola yönəlmiş olasınız!”[120]

Ümmətin birliyini qorumaq üçün qardaşlığı gücləndirmək lazımdır. Allah azzə və cəllə “Hucurat” surəsində belə buyurur:

“Həqiqətən, möminlər qardaşdırlar. Buna görə də (aralarında bir mübahisə düşsə) iki qardaşınızın arasını düzəldin və Allahdan qorxun ki, bəlkə, rəhm olunasınız!”[121]

Bu ayədə Rəbbimiz iman edənlərin qardaş olduğunu bildirir. İrqindən, millətindən, dilindən, rəngindən asılı olmayaraq bütün möminlər qardaşdır. Çünki onlar ortaq dəyərlərə inanırlar. Onları qardaş edən də məhz budur. Yəni möminləri birləşdirən dəyər imandır. Onların əqidələri İslam, məqsədləri Allaha qul olub Onun razılığını qazanmaqdır. Dünyanın harasında olur-olsun möminlər bir bədənin orqanları kimidirlər. Necə ki, Rəsulullah *sallallahu aleyhi və səlləm* bir hədisində belə buyurur:

“Möminlər bir-birini sevmək, qarşılıqlı şəfqət və mərhəmət göstərmək və bir-birini qorumaq məsələsində bir bədənin fəaliyyəti kimidir. Necə ki bədənin bir üzvü xəstə olanda digər orqanlar yuxusuzluq və vücudun hərarətini yüksəltməklə onun dərdinə şərik

---

120. Ali İmran 103.
121. Hucurat 10.

olurlar".[122]

Biz də bu qardaşlığı təmin etməyə çalışmalıyıq. Ancaq bu təqdirdə ümmətin birliyindən söhbət gedə bilər və ümmət itirdiyi izzəti yenidən qazanar. İslam öndərlərindən birinin dediyi kimi: "Biz müsəlmanlar əsla düşmənlərə məğlub olmarıq. Biz aramızdakı ixtilaflara məğlub olarıq." Həqiqətən də çox gözəl sözdür. Öz aralarında ixtilaf edən və xarici təhlükələrə qarşı birləşməyən toplumlar zillətdə qalmağa məhkumdur. Yəni dostları ilə problemi olanlar düşmənlərinə vaxt tapmazlar. Rəsulullah *sallallahu aleyhi və səlləm* Mədinəyə hicrət edəndən sonra ilk olaraq mühacir və ənsarı qardaş elan etmişdi. Çünki sağlam bir İslam cəmiyyətinin yolu qardaşlıqdan keçir.

Müsəlmanların birliyinin yenidən əhya etmək üçün əvvəlcə parçalanmaya səbəb olan amilləri bilmək lazımdır. Bunların çoxu nəfsani səbəblərdir. Nəfsani səbəblərin başında bəzi "öndərlərin" öz şəxsi maraqlarını ümmətin maraqlarında üstün tutması gəlir. Buna "işin əhli olmadığı halda lider, başçı olmaq istəyi" və ya "başqasının gəmisində olub qurtulmaqdansa, öz qayığında olub dənizdə batmağı üstün tutmaq" da deyə bilərik. Bu çox ciddi səbəbdir. Çünki bir çox insan öndərlərin göstərdiyi yol ilə gedir ki, bu da ümmətin çoxunu təşkil edir. Cəmiyyətə yön verən şəxslər öz marağını hər şeydən üstün tutsa, öz liderliyini qorumaq üçün digər İslami camaat və liderlərini gözü götürməsə, bu parçalanmağın ən önəmli səbəbi olar. Əfsus ki, "liderlik" həvəsi hələ İslamın ilk dövrlərindən ümmətin parçalanmasına gətirib çıxarmışdır. İslam tarixinin müxtəlif dövrlərində müsəlmanlar bu problemlə üzləşmişlər.

Bu problemin həlli üçün qısaca bunları deyə bilərəm.

---

[122] Buxari, Ədəb, 27; Müslim, Birr, 66.

Müsəlmanlar camaat öndəri, məscid imamı və ya özlərinə sözü keçən digər insanları müəyyən “səmimiyyət testi”ndən keçirə bilərlər. Yəni həmin şəxsin həqiqətən dediklərində səmimi olub-olmadığını müəyyən etmək üçün müəyyən meyarlar qoya bilərlər. Bunu müəyyən etmək təbii ki, bir az çətindir. Üstəlik nəticə tam olmaya bilər. Ancaq effektiv nəticələr əldə etmək də mümkündür. Məsələn, insanın dedikləri ilə özünün əməl edib-etmədiyini baxmaq olar. Yəni müsəlmanlara sözü keçən insanın özünün dedikləri ilə nə qədər əməl etdiyinə baxmaq lazımdır. Bu, çox önəmlidir. Allah Təala “Bəqərə” surəsində İsrail oğullarının bir xüsusiyyətini bizə çatdırır. Əfsus ki, müsəlmanlarda da bu problem kifayət qədər var:

“Siz insanlara yaxşı işlər görmələrini əmr etdiyiniz halda, özünüzü unudursunuz? Halbuki özünüz kitab oxuyursunuz. Məgər (çirkin əməllərinizi) başa düşmürsünüz?”[123]

Bu ayədə Allah Təala insanları xeyirə çağırdığı halda özü əməl etməyənləri qınayır. Bu səmimiyyəti təsbit üçün çox önəmlidir. Başqa bir meyar isə, öndər olacaq şəxsin danışıqları və hərəkətləri ilə müsəlmanların birləşməsinə xidmət etməsidir. Yəni baxmaq lazımdır ki, onun rəftarı müsəlmanların birləşməsinə yoxsa ayrılmasına xidmət edir. Onun söhbətlərindən və yazılarından təsirlənən müsəlmanlar digər qardaşlarına nifrət edirlərsə, deməli həmin şəxs bilərək və ya bilməyərək müsəlmanların parçalanmasına səbəb olur.

Unutmamaq lazımdır ki, birlik üçün yüzlərlə səbəb var. Ancaq təfərrüat olan bəzi məsələlərlə parçalanmağa səbəb olanlar sahib olduqları məqamlardan uzaqlaşdırılmalıdır.

---

[123] Bəqərə 44.

Liderdə hansı xüsusiyyətlərin olması geniş mövzudur. Qısaca belə deyə bilərəm: Allah Rəsulunun *sallallahu aleyhi və səlləm* həyatını yaxşı öyrənib, həmin ölçüləri öndərlərə tətbiq edə bilərik.

Ümməti parçalayan digər nəfsani amillərdən biri də həsəddir. Həsəd din qardaşına paxıllıq etməkdir. Qibtə və həsəd bir-birindən fərqlənir. Paxıllıq və qısqanclıq kimi də xarakterizə edilən “həsəd” bir insanın malik olduğu məziyyət və fəzilətləri, qazandığı nailiyyətləri həzm etməməkdir. Qibtə isə bir insandakı müsbət xüsusiyyətlərə sevinmək və bunların özündə olmasını arzulamaqdır. Əslində təqva, elm, əxlaq və ədəb cəhətdən özündən üstün qardaşına yaxşı mənada qibtə etmək və ona oxşamağa çalışmaq gözəl xüsusiyyətdir. Ancaq din qardaşına paxıllıq etmək, onu gözü götürməmək müsəlman əxlaqı ilə düz gəlmir.

Təkəbbür də ümməti parçalayan amillərdəndir. Təkəbbür özünü qardaşından üstün görmək, lovğalanmaqdır ki, bu haqda yuxarıda məlumat verilmişdi.

Ümməti birləşdirən səbəblərə gəlincə, əvvəlcə parçalanmaya səbəb olan amilləri ortadan qaldırmaq lazımdır. Bundan əlavə müsəlmanlar arasında qardaşlığın möhkəmlənməsi üçün hədiyyələşmə, yardımlaşma, xəstə ziyarəti kimi yüksək insani və İslami keyfiyyətləri yenidən əhya etmək lazımdır.

Allah Təala “Hucurat” surəsində möminlər arasındakı qardaşlıq hüququna aid əmr və yasaqları bizə çatdırır:

“Ey iman gətirənlər! Bir topluluq digərini lağa qoymasın. Ola bilsin ki, onlar (lağa qoyulanlar) o birilərindən (lağa qoyanlardan Allah yanında) daha yaxşı olsunlar. Qadınlar da bir-birinə (rişxənd eləməsinlər). Bəlkə, onlar (rişxənd olunanlar) o biri-

lərindən (rişxənd edənlərdən) daha yaxşıdırlar. Bir-birinizə tənə etməyin (ayıb tutmayın) və bir-birinizi pis ləqəblərlə (ey kafir, ey fasiq, ey münafiq və i.a.) çağırmayın. İman gətirdikdən sonra fasiq adını qazanmaq necə də pisdir. Məhz tövbə etməyənlər zalımlardır! (Özlərinə zülm edənlərdir!)

Ey iman gətirənlər! Çox zənnə-gümana qapılmaqdan çəkinin. Şübhəsiz ki, zənnin bəzisi (heç bir əsası olmayan zənn) günahdır. (Bir-birinizin eybini, sirrini) arayıb axtarmayın, bir-birinizin qeybətini qırmayın! Sizdən biriniz ölmüş qardaşının ətini yeməyə razı olarmı?! Bu sizdə ikrah hissi oyadar (qeybət də belədir). Allahdan qorxun. Həqiqətən, Allah tövbələri qəbul edəndir, rəhmlidir!”[124]

Bu ayələrdə çox önəmli xüsuslara toxunulub. Rəsulullah *sallallahu aleyhi və səlləm*də hədislərində qardaşlığın önəminə diqqət çəkmişdir. İbn Ömərin *radıyallahu anh* nəql etdiyinə görə, Peyğəmbərimiz *sallallahu aleyhi və səlləm* belə buyurmuşdur:

“Müsəlman müsəlmanın qardaşıdır; ona haqsızlıq etməz və onu tək qoymaqla təhlükəyə atmaz (onu təhlükə qarşısındaköməksiz qoymaz). Allah Müsəlman qardaşının ehtiyacını təmin edən insana yardım edər. Kim bir müsəlmanın bir sıxıntısını həll edərsə, Allah da buna görə həmin adamın Qiyamət günü bir sıxıntısını aradan qaldırar. Kim bir müsəlmanın eyib və qüsurunu örtərsə, Allah da Qiyamət günü həmin adamın eyib və qüsurunu örtər”.[125]

---

124. Hucurat 11-12.
125. Buxari,Məzalim 3; Müslim, Birr, 58; İbn Macə, Müqəddimə, 17.

“Özünüzə arzu etdiyiniz şeyləri mömin qardaşınıza arzu etmədikcə kamil mənada iman etmiş sayılmazsınız”. [126]

“Bir-birinizlə əlaqəni kəsməyin, bir-birinizə nifrət etməyin, bir-birinizə arxa çevirməyin, bir-birinizi paxıllıq etməyin. Ey Allahın qulları qardaş olun. Bir müsəlmanın din qardaşından üz döndərib üç gündən artıq küsülü qalması caiz deyildir. İki küsülü qarşılaşanda biri üzünü o tərəfə, biri bu tərəfə çevirir. Halbuki onların xeyirli olanı birinci salam verib küskünlüyü aradan qaldırandır”. [127]

“Hucurat” surəsində möminlər arasındakı qardaşlığı pozan əsas amillərdən biri kimi qeybət qadağan edilmişdir. Qeybət bir insanın arxasından xoşuna gəlməyən sözlər danışmaqdır. Başqa sözlə özümüzə deyiləndə xoşlanmadığımız bir şeyi qardaşımızın arxasından danışmağımızdır. Əbu Hureyrə Peyğəmbərimizin belə buyurduğunu nəql edir: “Allah Rəsulu *sallallahu aleyhi və səlləm* bizə: “Qeybətin nə olduğunu bilirsiniz?” – deyə sual verdi. Biz də: “Allah və Rəsulu daha yaxşı bilir,” – dedik. Buyurdu: “*Qeybət din qardaşın haqqında onun xoşlamadığı sözləri danışmaqdır*”. Səhabələr: “Bəs danışdığım xüsusiyyət qardaşımda varsa?” – deyə Ondan soruşdular. Buyurdu: “Əgər danışdığın xüsusiyyət din qardaşında varsa, onsuz da onun qeybətini etmiş sayılırsan. Yox, əgər onda olmayan bir xüsusiyyəti olmuş kimi danışsan, onda da iftira atmış olarsan”. [128]

Möminlər arasındakı qardaşlığın ən gözəl nümunəsi ümmətin ən xeyirliləri olan sahabə nəslidir. Burada onların

---

[126] Buxari, İman, 7; Müslim, İman, 71.
[127] Buxari, Ədəb, 57, 62.
[128] Müslim, Birr, 70.

həyatından sadəcə bir nümunə verəcəm. Məşhur müfəssir Təbəri təfsirində yazır:

"Əbu Hureyrə nəql edir ki, bir nəfər Rəsulullahın *sallallahu aleyhi və səlləm* yanına gəldi və ona: "Ey Allahın Rəsulu! Yaman acmışam", – dedi. Rəsulullah zövcələrinin bir adam göndərdi ki, yeməyə nə isə gətirsin. Həmin şəxs əliboş qayıtdı. Rəsulullah: "Bu şəxsi bu gecə evində qonaq etmək istəyən varmı? Allah ona mərhəmət etsin", – buyurdu. Ənsardan bir nəfər ayağa qalxdı və: "Mən qonaq edərəm ey Allahın Rəsulu", – dedi və həmin şəxsi evinə apardı. Zövcəsinə: "Bu şəxs Rəsulullahın qonağıdır. Evdə yeməyə nə varsa gətir", – dedi. Zövcəsi: "Vallahi, evdə uşaqların yeməyindən başqa heçnə yoxdur", – dedi. Ev sahibi: "Uşaqları ac yatır. Çırağı söndür, biz yeyirmiş kimi edək, yeməyi qonağa verək", – dedi. Belə etdilər. Ertəsi gün həmin ev sahibi haqqında Rəsulullah belə buyurdu: "Allah filan kişi və qadını təqdir etdi"."Həşr" surəsi 9-cu ayəsi bu hadisə haqqında nazil olmuşdur:

"Onlardan (mühacirlərdən) əvvəl (Mədinədə) yurd salmış və (Muhəmməd aleyhissəlama qəlbən) iman gətiririmiş kimsələr (ənsar) öz yanlarına (şəhərlərinə) mühacirət edənləri sevər, onlara verilən qənimətə görə ürəklərində həsəd (qəzəb) duymaz, özləri ehtiyac içində olsalar belə, onları özlərindən üstün tutarlar. (Allah tərəfindən) nəfsinin xəsisliyindən (tamahından) qorunub saxlanılan kimsələr – məhz onlar nicat tapıb səadətə (Cənnətə) qovuşanlardır!"[129]

Bu hadisə möminlər arasındakı qardaşlığın necə olması gərəkdiyi bizə öyrədir. Ayədə qeyd olunan "özləri ehtiyac içində olsalar belə, onları özlərindən üstün tutarlar” ifadəsi düşündürücüdür. Sonrakı ayədə Rəbbimiz həqiqi möminlərin dualarından birini bizə öyrədir. Qardaşlığın önəmindən söz düşmüşkən bu duanı da qeyd etməkdə fayda var:

---

[129] Həşr 9 (Təbəri təfsiri).

“Onlardan (mühacirlərdən və ənsarlardan) sonra gələnlər belə deyirlər: “Ey Rəbbimiz! Bizi və bizdən əvvəlki iman gətirmiş (din) qardaşlarımızı bağışla. Bizim qəlblərimizdə iman gətirənlərə qarşı kinə (həsədə) yer vermə. Ey Rəbbimiz! Sən, həqiqətən, şəfqətlisən, mərhəmətlisən!”[130]

---

[130] Həşr 10.

“Vəhn” xəstəliyi

Sevban *radıyallahu anh* Rəsulullahın *sallallahu aleyhi vəsəlləm* belə buyurduğunu nəql edir:

“Yaxın zamanda yemək yeyən (başqalarını) süfrəsinə dəvət etdiyi kimi, millətlər də sizə qarşı (döyüşmək üçün) bir-birini dəvət edəcəklər.” Bir nəfər: Bu bizim sayca azlığımıza görə olacaq? – dedi. Rəsulullah *sallallahu aleyhi və səlləm:* ***“Xeyir! Əksinə siz həmin gün sayca çox, ancaq selin önündəki çör-çöp kimi zəif olacaqsınız. Allah düşmənlərinizin qəlbindən sizdən qorxmaq hissini çıxaracaq, sizin qəlbinizə də vəhn salacaq”,*** – buyurdu. Başqa bir adam vəhnin nə olduğunu soruşdu. Allah Rəsulu: “***Vəhn dünyanı sevmək və ölümü pis görməkdir***”, – buyurdu.[131]

Bu hədisdə Rəsulullah *sallallahu aleyhi vəsəlləm* ümmətin zillətdə olma səbəblərindən birini bizə göstərmişdir. Yəni müsəlmanlar dünya həyatını çox sevdikləri, axirət həyatını unutduqları və bu səbəblə də axirətə gedən yolda ölümdən qorxduqları üçün, sayca çox olsalar belə zəif olarlar. Hədisdən anladığımıza görə, İslam düşmənləri müsəlmanlara qalib gəlmək, onları zəiflətmək üçün öz aralarında birləşəcəklər. Onları buna cəsarətləndirən müsəlmanların kəmiyyətcə azlığı deyil, əksinə təqva baxımından zəifliyi və dünyaya düşkünlüyü olacaq. Çünki ölümdən qorxan və bu səbəbdən də axirəti unudub dünyaya sarılanlar, dinin yayılmasının ən önəmli səbəbi sayılan “yaxşılığı əmr edib, pislikdən çəkindirmə” vəzifəsini yerinə yetirə bilməzlər. Yəni dinləri üçün çalışmaq və fədakarlıqdan uzaq durarlar ki, bu da müsəlmanların zəifləməsinə və düşmənlərin güclənməsinə səbəb olar. Hədisdə iki səbəb qeyd edilir: “Dünya sevgisi və ölümü pis görmək.” Allah Təala “Ənkəbut” surəsində belə buyurur:

---

[131] Əbu Davud,Məlahim 5; Əhməd ibn Hənbəl, Müsnəd,II, 359.

“Bu dünya həyatı oyun-oyuncaqdan, əyləncədən başqa bir şey deyildir. Axirət yurdu isə, şübhəsiz ki, əbədi həyatdır. Kaş biləydilər! (Əgər bilsəydilər, axirəti dünyaya dəyişməzdilər)”[132]

İnsanın məqsədi sadəcə fani dünya həyatı və dünya nemətlərindən faydalanmaq olarsa həyat oyun və əyləncəyə çevrilər. Müsəlman üçün əsas həyat əbədi olan axirət həyatıdır. Ayədə dünya və nemətlərindən tamamilə əl-ətək çəkmək əmr edilmir. Burada nəzərdə tutulan dünyanın nemətlərindən yararlanarkən, axirətin unutmamaq və Uca Allahın təyin etdiyi halal-haram sərhəddini aşmamaqdır. Eyni zamanda dünyanın və içindəkilərin fani olduğunun fərqində olmaqdır. Çünki Allahın müəyyən etdiyi sərhədləri gözləmədən dünyaya bağlanmaq və axirəti düşünməmək dini vəzifələri yerinə yetirməyə manedir.

Müsəlman mal ilə edilən ibadətləri (həcc, zəkat, sədəqə, qurban) yerinə yetirdiyi, əlindəki malın köləsi olmadığı halda istədiyi qədər mal-mülk sahibi ola bilər. İslam mal-mülk sahibi olmağı qadağan etmir, hətta buna təşviq edir. Bir İslam aliminin dediyi kimi: “Mal-mülk lazımdır. Lakin mal-mülk əldə olmalıdır qəlbdə deyil.” Yəni müsəlman qəlbini dünya ilə məşğul etməməlidir. Düşünən insan zənginlik, vəzifə, şan-şöhrətin müvəqqəti olduğunu unutmayan, axirəti üçün çalışandır. Dünya nemətlərinə sahib olmadıqda kədərlənməyən, sahib olduqlarını da Allah rizası üçün sərf edəndir. Allah “Ali İmran” surəsində belə buyurur:

“Qadınlar, uşaqlar, qızıl-gümüş yığınları, yaxşı cins

---

[132] Ənkəbut 64.

atlar, mal-qara və əkin yerləri kimi nəfsin istədiyi və arzuladığı şeylər insanlara gözəl göstərilmişdir. (Lakin bütün) bunlar dünya həyatının keçici zövqüdür, gözəl dönüş yeri isə Allah yanındadır. (Ya Rəsulum!) Söylə: "Sizə bunlardan (dünya zinətlərindən) daha yaxşısını xəbər verimmi? Allahdan qorxub pis əməllərdən çəkinənlər üçün Rəbbi yanında (ağacları) altından çaylar axan cənnətlər (bağlar) vardır ki, orada əbədi qalacaqlar. Onlardan ötrü orada (hər cür eyibdən) pak olan zövcələr və (ən böyük nemət olan) Allah rizası (razılığı, hüsn-rəğbəti) vardır. Allah, həqiqətən, bəndələrini görəndir."[133]

Bu ayələrdə dünya nemətlərindən insanın ən çox xoşuna gələn şeylər zikr edilir və bunların xeyir yolunda istifadə edilmədiyi təqdirdə insanı qəflətə salıb Rəbbindən uzaqlaşdıra biləcəyinə diqqət çəkilir. Bütün bu dünya nemətlərindən daha xeyirlisinin isə Allahın təqva sahibləri üçün hazırladığı cənnət olduğu bildirilir. Qurani-Kərimdə müxtəlif ayələrdə Rəbbimiz dünyanın faniliyinə diqqət çəkir:

"(Ey insanlar!) Bilin ki, dünya həyatı oyun-oyuncaq, bər-bəzək, bir-birinizin qarşısında öyünmək və mal-dövləti, oğul-uşağı çoxaltmaqdan ibarətdir. Bu elə bir yağışa bənzəyir ki, onun yetişdirdiyi bitki (məhsul) əkinçilərin xoşuna gələr. Sonra o quruyar və sən onun saralıb-solduğunu, daha sonra çör-çöpə döndüyünü görərsən. (Dünya malına aldananları) axirətdə şiddətli azab, (dünya malına uymayanları isə) Allahdan bağışlanma və razılıq gözləyir. Dünya həyatı aldanışdan (yalandan) başqa bir şey deyil-

---

[133] Ali İmran 14-15.

dir."[134]

"Ey insanlar! Şübhəsiz ki, Allahın (qiyamət barəsindəki) vədi haqdır. Dünya həyatı sizi aldatmasın. O tovlayan (Şeytan) da sizi tovlayıb yoldan çıxartmasın!"[135]

Rəsulullah *sallallahu aleyhi və səlləm* də bu məsələyə diqqət çəkmişdir. Əbu Said əl-Xudri *radiyallahu anh* nəql edir ki, Rəsulullah *sallallahu aleyhi və səlləm* minbərdə idi. Belə buyurdu:

"Məndən sonra qəlbən dünya nemətlərinə və zinətlərinə mübtəla olmağınızdan qorxuram."[136]

Ənəs Rəsulullahın *sallallahu aleyhi və səlləm* belə buyurduğunu nəql edir:

"Allahım, əsl həyat yalnız axirət həyatıdır."[137]

Hz. Ənəs *radiyallahu anh* Allah Rəsulunun *sallallahu aleyhi və səlləm* belə buyurduğunu rəvayət edir:

"Üç şey ölünü qəbrə qədər təqib edir: ailə üzvləri, malı və əməli. Bunların ikisi geri qayıdır, biri onunla qalır. Ailə üzvləri və malı geri qayıdır, əməli (mərhumla birlikdə) qalır".[138]

Rəsulullah *sallallahu aleyhi və səlləm* belə buyurmuşdur:

"Cəhənnəm əhlindən dünyada nemətlər içində olan bir nəfər qiyamət günü bir dəfə cəhənnəmə salı-

---

[134] Hədid 20.

[135] Fatir 5.

[136] Buxari, Zəkat, 47; Müslim, Zəkat, 121-123.

[137] Buxari, Riqaq 1; Müslim, Cihad, 126.

[138] Buxari, Riqaq 42; Müslim, Zöhd 5; Nəsai, Cənaiz 52.

nıb çıxarıldıqdan sonra deyiləcək:

– Ey Adəm oğlu, sən xeyirli bir gün gördünmü? Hər hansı bir nemətə sahib oldunmu? O da:

– Vallahi xeyr, Rəbbim. Elə bir şey görmədim – deyər. Cənnət əhlindən dünyada yoxsul olan bir nəfərəbir dəfə cənnət göstəriləndən sonra belə deyilər:

– Ey Adəm oğlu, sən yoxsulluq və sıxıntı gördünmü? Heç qıtlıq və çətinlik gördünmü?- O da:

– Vallahi xeyr, Rəbbim. Heç bir yoxsulluq və sıxıntı görmədim, çətinlik və qıtlıq da çəkmədim,- deyər.”[139]

Rəsulullah *sallallahu aleyhi və səlləm* belə buyurmuşdur:

“Axirətə nəzərən dünya dənizə barmağını salan insana bənzəyir. Həmin adam barmağında nə qədər su qaldığına baxa bilər”.[140]

Cabir *radiyallahu anh* nəql edir ki, Rəsulullah *sallallahu aleyhi və səlləm* bir gün bazara çıxmışdı. Səhabələr də yanında idilər. Rəsulullah ölü və qulağıkəsik bir oğlaq gördü. Onun qulağından tutaraq:

– “Bunu bir dirhəmə almaq istəyən var?” – buyurdu. Səhabələr:

– Daha ucuz versən yenə almarıq, onu neyləyəcəyik? – dedilər. Sonra Rəsulullah:

– “Sizə pulsuz verilsə, istəyərsiz?” – deyə soruşdu. Onlar:

– Allaha and içirik ki, o diri də olsa qulaqsız olduğuna

---

139. Müslim, Münafiqun 55; Nəvəvi Riyazus Salihin 463-cü hədis.

140. Müslim, Cənnət, 55.

görə qüsurludur. Ölüsünü nə edəcəyik? – cavabını verdilər. Bu zaman Rəsulullah *sallallahu aleyhi və səlləm*:

– *"Allaha and içirəm ki, Allaha görə dünya qarşınızdakı bu ölmüş oğlaqdan daha dəyərsizdir",* - buyurdu. (Müslim, Zöhd 2)

Səhl ibn Sad əs-Saidi *radiyallahu anh* rəvayət edir:

"Bir nəfər Peyğəmbərimizin hüzuruna gələrək: "Ey Allahın Rəsulu! Mənə elə bir əməl tövsiyə buyur ki, onu görməklə həm Allahın, həm də insanların sevgisini qazanım," – dedi. Bu xahişin cavabında Allah Rəsulu buyurdu: ***"Dünyəvi (fani və müvəqqəti) şeylərə qarşı zahid (gözütox) ol ki, Allah səni sevsin. Xalqın malına göz dikmə ki, insanların sevgisini qazanasan".***[141]

Kab ibn Malik *radiyallahu anh* Peyğəmbərimizin *sallallahu aleyhi vəsəlləm* belə buyurduğunu nəql etmişdir:

"Bir qoyun sürüsünə soxulan iki ac qurdun o sürüyə vurduğu zərər mala və vəzifəyə düşkün bir adamın dininə verdiyi zərərdən daha böyük deyil".[142]

Abdullah ibn Məsud *radiyallahu anh* nəql edir ki, Rəsulullah *sallallahu aleyhi və səlləm* bir həsirin üstündə yatmışdı. Yuxudan duranda həsir bədəninin bir tərəfinə iz salmışdı. Biz:

– Ya Rəsulullah sənin üçün bir döşək düzəltdirsək necə olar? – dedik. Rəsulullah :

– ***Mənim dünya ilə münasibətim nə qədərdi? Mən bu dünyada bir ağacın altında kölgələnən, sonra da***

---

[141] İbn Macə, Zöhd, 1; Nəvəvi, Riyazus Salihin 473-cü hədis.

[142] Tirmizi, Zöhd, 43; Nəvəvi, Riyazus Salihin 486-cı hədis.

oradan qalxıb gedən bir atlı kimiyəm, – buyurdu.[143]

Mövzunun əvvəlində qeyd etdiyimiz "vəhn" hədisində zikr edilən ikinci səbəb ölümü pis görməkdir. Bu da dünya sevgisi ilə əlaqəlidir. Axirət həyatını unutmaq və ölümdən xoşlanmamaq qəlbdə dünya sevgisinin yerləşməsinin təbii nəticəsidir. Səhabələr bir bölgəyə İslamı təbliğ üçün gedəndə, dəvəti qəbul etməyənlərə cizyə verib öz dinlərini yaşamaq təklif edilirdi. Bunu da qəbul etməyənlərə belə deyirdilər: "*Sizin qadını və şərabı sevdiyiniz kimi, ölümü və şəhidliyi sevən bir ordu ilə gəlmişik...*"

---

[143] Tirmizi, Zöhd, 44; Nəvəvi, Riyazus Salihin 487-ci hədis.

Ailənin önəmi

İslam var olduğu cəmiyyəti haqq və xeyirə yönəldərək islah etmək üçün göndərilmişdir. Cəmiyyətin islahı isə əvvəlcə fərdlərin, sonra da ailələrin islahına bağlıdır. Çünki cəmiyyət fərdlərdən və ailələrdən ibarətdir. Bu səbəbdən də hər bir müsəlman ilk növbədə özünün islahına çalışmalı, sonra da İslam əsaslarına uyğun ailə qurmalı və ailəsində İslam qaydaları hakim olmalıdır.

Ailə cəmiyyətin əsasıdır. Ailə insanın doğulub böyüdüyü, yetişib inkişaf etdiyi və tərbiyə edildiyi yerdir. Cəmiyyətin xoşbəxtliyi və insan nəslinin davamı sağlam ailə ilə gerçəkləşir. Dininə, millətinə və cəmiyyətinə faydalı nəsillər yetişdirmək sağlam ailələrin formalaşması ilə mümkündür. Narkotik, spirtli içkilər, zina kimi bataqlıqlarda boğulan gənclərin həyatına nəzər salsaq, əksəriyyətinin sağlam ailə həyatının olmadığını görərik. İslami əsaslar üzərində qurulmayan, halal-harama diqqət edilməyən, spirtli içkilər içilən, dini və milli-mənəvi dəyərlərimizə zidd olan proqramlara və filmlərə baxılan, Allahın yasaq etdiyi digər münkərlərin asanlıqla işləndiyi ailələr sağlam nəsillər yetişdirə bilməz.

İslam ailə həyatına böyük önəm vermişdir. Bu səbəbdən İslam nikahı halal qılaraq, zinanı və zinaya gedən yolları yasaqlamışdır. Bu baxımdan İslam qadına heç bir dinin, heç bir sistemin vermədiyi dəyəri vermişdir. İslama görə kişi “ailə başçısı” olduğu üçün qadın üzərində bir dərəcəyə sahibdir. Ailənin xoşbəxtliyi üçün ər və arvadın öz vəzifələrini bilib, bunlara riayət etməsinə bağlıdır. Ailə səadəti üçün ər-arvad bir-biri ilə xoşrəftar olmalıdır.

Gözəl əxlaqlı uşaqlar yetişdirmək ana və atanın vəzifəsidir. Valideyn uşağını maddi cəhətən təmin etməyə borclu olduğu kimi, onu dini və əxlaqi cəhətdən yetişdirməyə də borcludur. Övladını maddi cəhətdən təmin edən valideyn ona qarşı olan öhdəliklərini tam yerinə yetirmiş sayılmır. Əsas olan axirətdə qurtuluşdur ki, bu da uşağa düzgün dini tərbiyə verilməklə mümkündür. Uca Allah Qurani-Kərimdə belə buyurur:

“Ey iman gətirənlər! Özünüzü və əhli-əyalınızı elə bir oddan qoruyun ki, onun yanacağı insanlar və daşlar (daşdan düzəlmiş bütlər), xidmətçiləri isə Allahın onlara verdiyi əmrlərə asi olmayan, buyurduqlarını yerinə yetirən daş qəlbli (heç kəsə zərrəcə rəhm etməyən) və çox sərt təbiətli mələklərdir (zəbanilərdir).”[144]

Ailənin təməli İslama uyğun qoyulmalıdır. Xüsusilə yeni ailə həyatı quracaq müsəlman gənclər bu məsələdə diqqətli olmalıdır. Bu haqda Allah Rəsulu belə buyurur:

“Qadınla dörd şeyə görə nikah bağlayırlar: sərvətinə, əsil-nəsəbinə, gözəlliyinə və dindarlığına. Sən (digərlərini deyil), dindar olanını seç ki, hüzur tapasan”[145]

Bu hədisdə ailə quran gənclərin diqqət etməsi gərəkən ən önəmli xüsus qeyd edilir. Ailənin təməllərini fani olan mal, nəsəb, gözəllik kimi şeylərə əsaslandırmaq, həmin ailənin gələcəyini təhlükəyə atmaqdır. Çünki bu əsaslarla bir birinə bağlanan insanlar, bunlar “tükənəndə” ayrılarlar. Lakin Allahın istədiyi tərzdə ailə həyatı quranlar, Allahın onlara yüklədiyi mükəlləfiyyətləri yerinə yetirdikləri müddətcə xoşbəxt olarlar. Bu səbəbdən hədisdə evlənərkən ailənin İslami əsaslar üzərinə qurulmasına diqqət çəkilir.

---

144. Təhrim 6.

145. Buxari, Nikah, 15; Nəsai, Nikah, 13.

Allah Təala Qurani-Kərimdə valideyinlərin uşaqlarına tərbiyə verərkən əvvəlcə nədən başlamaları gərəkdiyini bizə Loğman *aleyhissəlam* qissəsi ilə çatdırır:

“(Ya Rəsulum!) Yadında olsun ki, bir zaman Loğman öz oğluna nəsihət edərək belə demişdi: “Oğlum! Allaha şərik qoşma. Doğrudan da, Allaha şərik qoşmaq böyük zülmdür! (Ağır günahdır!)”[146]

Ayədə də bildirildiyi kimi, valideyn övladına ilk öncə Tövhidi yəni Allahın varlığını və təkliyini, Onun heç bir şəriyi olmadığını öyrətməlidir. Çünki daha öncə də qeyd etdiyim kimi müsəlman hər şeydən əvvəl axirətdəki qurtuluşunu düşünməlidir. Bu isə İslamı doğru-düzgün öyrənmək və yaşamaqla mümkündür. İslamın əsası da Tövhid inancıdır. Övladının əbədi əzabdan xilas olmasını istəyən müsəlman valideyn əvvəlcə ona Allahın varlığını və təkliyini öyrətməli və onu Allaha şərik qoşmaqdan çəkindirməlidir.

“Loğman” surəsində Allah Təala valideyn haqlarına da diqqət çəkir:

“Biz insana ata-anasına (yaxşılıq etməyi, valideyninə yaxşı baxmağı, onlarla gözəl davranmağı) tövsiyə etdik. Anası onu (bətnində) çox zəif bir halda daşımışdı. (Uşağın süddən) kəsilməsi isə iki il ərzində olur. (Biz insana buyurduq:) “Mənə və ata-anana şükür et. Axır dönüş Mənədir!”[147]

Dinimiz valideyin haqlarına böyük önəm vermişdir. Bu, sağlam ailələrin formalaşması üçün önəmli xüsusdur. Valideyn haqları ilə əlaqəli İslami ədəbiyyatda qeyd edilən hədislər, alimlərin sözləri kifayət qədərdir. Hətta bu mövzuda

---

146. Loğman 13.
147. Loğman 14.

müstəqil əsərlər təlif edənlər də olmuşdur. Arzu edənlər həmin kitablara müraciət edə bilərlər.[148]

Loğman *aleyhissəlam* nəsihətlərinə belə davam edir:

“(Loğman öyüd-nəsihətinə davam edərək) dedi: “Oğlum, (dünyada gördüyün hər hansı yaxşı, yaxud pis iş) bir xardal dənəsi ağırlığında olsa da, bir qayanın (daşın) içində, yaxud göylərdə və ya yerin təkində olsa da, Allah onu (qiyamət günü) ortaya gətirər (onun haqq-hesabını çəkər) Həqiqətən, Allah lətifdir (bütün incə, nazik işləri biləndir; lütfkardır), (hər şeydən) xəbərdardır! Oğlum! Namaz qıl, (insanlara) yaxşı işlər görməyi əmr et, pis işləri qadağan elə. (Bu yolda) sənə üz verəcək müsibətlərə döz. Həqiqətən, bu (dediklərim) vacib əməllərdəndir! Adamlardan təkəbbürlə üz çevirmə, yer üzündə lovğa-lovğa gəzib dolanma. Həqiqətən, Allah heç bir özündən razını, lovğalanıb fəxr edəni sevməz! Yerişində müvazinət gözlə (nə çox yeyin, nə də çox asta get) və (danışanda) səsini qaldırma. Çünki ən çirkin səs uzunqulaq səsidir!”[149]

Bu ayələrdən valideynin övladına tərbiyə verərkən nələrə fikir verməsi gərəkdiyini öyrənirik. İslamda övladın valideyn üzərindəki haqları belədir: Gözəl ad sahibi olmaq, iki yaşına qədər ana südü ilə bəslənmək, ailənin imkanları daxilində maddi ehtiyacların qarşılanması, halal ruzi ilə yetişdirilmək, gözəl tərbiyə olunmaq, uşaqlar arasında ədalətlə davranmaq, Quran və fərzi-ayn olan digər elmləri öyrətmək, sənət öyrətmək, evləndirmək.

Təəssüf hissi ilə qeyd edim ki, toplumun təməl daşı olan

---

148. Bax: İbnul Cövzi “Birrul Valideyn” risaləsi.

149. Loğman 16-19.

ailə demək olar ki, bütün cəmiyyətlərdə sarsılmaq üzrədir. İslam insanlığın yeganə qurtuluşu olduğu üçün ailə müəsisəsinin də qurtuluşu İslama bağlıdır. Dövrümüzdə ailənin bu hala gəlməsinin əsas səbəblərindən biri qadının əsl xarakterindən uzaqlaşdırılıb reklam vasitəsi və ya kişilərin şəhvətlərinin qurbanı halına gəlməsidir.

İnsanlıq bütün insani və əxlaqi sahələrdə bir çöküş yaşayır. Ən böyük zərbə isə qadınlara dəyir. İslama görə, qadın ayaqları altında cənnət sərilən anadır. Allahın razılığını qazanmaq üçün ananın razılığını qazanmaq şərtdir. Qadın həyat yoldaşıdır ki, bu dinin Peyğəmbəri *sallallahu aleyhi və səlləm* **“Sizin ən xeyirliniz də xanımlarına qarşı xeyirxah olanlardır”**[150] buyurmuşdur. Qadın qız uşağıdır ki, qız uşaqlarının diri-diri torpağa basdırıldığı bir toplumda Peygəmbərimiz *sallallahu aleyhi və səlləm* qız uşaqlarını gözəl bir şəkildə böyüdüb onları tərbiyə edəni cənnətlə müjdələmişdir. Yəni İslama görə qadın çox dəyərlidir.

Qadınlarla bağlı bu hökmlər qadına heç bir dəyər verilməyən, qadınların ruhunun olub-olmadığının mübahisə edilən bir dövrdə gəlmişdir. Əfsuslar olsun ki, insanlıq İslamdan uzaqlaşdıqca cahiliyyə dövrünə aid hər şey yüksəlir. İslamın qadına verdiyi ən böyük dəyər örtünmədir. Bu barədə müvafiq bölümdə məlumat verilmişdir. Amma insanlığı yıxmağa çalışan ideologiyalar azadlıq adı altında qadınlara açıq-saçıq geyinməyi təbliğ edir və qadını şəhvətə alət edirlər. Bir mütəfəkkirin dediyi kimi: “Onlar əslində qadın azadlığını deyil, qadını əldə etməyin azadlığını istəyirlər.” Çox heyif ki, qadınların çoxu bu oyuna aldanır və İslamdan uzaqlaşırlar.

Qərbdəki qadınların acınacaqlı halını elə əslən qərbli olan bir qadın belə dilə gətirir. Fransalı məşhur şairə xanım müsəlman xanımlara xitabən deyir: “İçində olduğunuz nemətin qədrini bilin! *Burada qadına azadlıq adı altında edilən işkəncələri siz bilməzsiniz. Kaş* çiyinlərimdə ağlamış qızların *sayını biləydiniz. Qulaqlarım* qızların ürək dağlayan fəryadı ilə doludur... *Bəli, çox gözəl yerdə,* çiçəklərlə dolu bir *tədbirdə olmaq gözəl* görünür. *Bu cür məclislərdə iştirak etmək qadınlara verilən bir haqq kimi təqdim edilir. Əslində belə yerlər qadınlardan faydalanmaq, onları kişilərə təqdim etmək, şəhvətləri sakitləşdirmək üçündür... Müsəlman kişilərə səslənirəm: Qadınlarınıza, qızlarınıza bunları çatdırın! Əsla bunların qadınlara yaxşılıq olaraq edildiyini zənn etməsinlər. Bunların yalnız qadını istismar üçün edildiyini bilsinlər və əsla bunlara həvəs göstərməsinlər...”*

---

[150] Tirmizi, Rada, 11.

İslamdan uzaqlaşan qadın ancaq zülm görmüşdür. Bu da azadlıq və ədalət adı altında edilmişdir. Həqiqətən də yalanın ən çirkin olanı haqq donuna bürünmüş yalandır. “Qadınlara gözəl geyim” adı ilə oynanan oyuna aldananlar, bir ömür bir yerdə yaşayacağı, həyatını bir yerdə keçirdiyi ərinə qarşı gözəl görünməyin əsas olduğunu unudub, çöldəkilərə gözəl görünmək dərdinə düşdülər. Sonra qadınla heç bir əlaqəsi olmayan malların satılmasında qadın reklam vasitəsinə çevrildi. “Qadınlara haqq” deyərək ən böyük haqsızlıqlar edildi. Sonra İslamın “çirkin bir yol” dediyi zina adiləşdirildi, haram münasibətlər çoxaldı. Və beləcə cəmiyyətin təməlini təşkil edən ailə məhv edildi. Ailə sarsıldığı üçün boşanmalar, əxlaqsızlıqlar, intihar halları da artdı. İnsanlıq yaradılışına uyğun olaraq ailəyə önəm verərsə cəmiyyət sağlam olar. Bu da yalnız İslama sarılmaqla mümkündür.

Dinə xidmət şüuru

İslam istər insani dəyərlərdə, istərsə də əxlaqi prinsiplərdə bütün xeyirləri ehtiva edən yeganə həyat nizamıdır. Çünki İslam vəhyə əsaslanan dindir. Qeyriislami sistemlər də isə – hansı ki, biz bunu küfr adlandırırıq – bir çox qeyri-insani və qeyri-əxlaqi prinsiplər var. Bu səbəbdən müsəlmanlar küfrün qaranlığında qalan və bütün xeyirlərdən məhrum olan insanlara İslamı çatdırmasalar dünya yaşanmaz hala düşər. Bütün dünyada yaxşılıq və xeyirlərin hakim olması İslamın əsas hədəflərindəndir. Bu da İslamdan bixəbər insanlara İslamı çatdırmaqla mümkündür.

Əvvəldə də qeyd etdiyim kimi, İslamın əsas məqsədlərindən biri cəmiyyəti haqq və xeyirə yönəltməkdir. Cəmiyyətin islahı isə haqq əhlinin inandığı dəyərləri təbliğ etməsiylə mümkündür. Yəni dinimizin bizə yüklədiyi mükəlləfiyyətlərdən biri də gücümüz nisbətində dinimizi təbliğ etməkdir. Başqa sözlə Allahın adını ucaltmaq və insanlara çatdırmaq hər bir müsəlmanın vəzifəsidir.

İslamın hədəfi insanla Allah arasındakı əngəlləri qaldırmaqdır. Bu isə müxtəlif vasitələrlə mümkündür. Din üçün çalışmaq məsələsində əsas olaraq İslamın bizdən istədiyi insanları haqqa və xeyrə dəvət etmək, insanlara insan olduğunu unutduran əngəlləri qaldırmaq və onları fitrətinə qaytarmaq yəni onları İslama çağırmaqdır. Əbul Həsən ən-Nədvinin “Müsəlmanların geriləməsi ilə dünya nələr itirdi” adlı kitabına təqdim yazanlardan biri bunları qeyd edir:

“İslamın əsas xüsusiyyətlərindən biri inananların qəlbinə lovğalıqdan uzaq böyüklük hissi, qürurdan təmizlənmiş inam ruhu və eqoizmdən arınmış əminlik şüuru yerləşdirməsidir. Bu ən böyük üstünlükdür. İslam müsəlmanlara böyük məsuliyyət yükləməklə onları həmişə ayıq-sayıq olmağa dəvət edir. Bu məsuliyyət bütün insanların dərdinə şərik olmaq düşüncəsidir... Dünyada yollarını itirmiş insanlara nümunə olmaq, onları həqiqi dinə qovuşdurmaq vəzifəsidir. Allahın endirdiyi hidayət və furqanın işığında qaranlıqlardan nura çıxarma vəzifəsidir..."[151]

Eyni kitaba təqdim yazan digər bir mütəfəkkir bu xüsusa diqqət çəkərək belə deyir:

"İslama görə çalışmaqdan məqsəd həm şəxsi, həm də ictimai vəziyyəti düzəltməkdir. Əgər bu prinsip qorunarsa insanın əxlaqi vəziyyəti də buna uyğun olaraq inkişaf edər. Çünki İslamın məqsədi odur ki, insan etdiyi bütün işlərdə əxlaqi məsuliyyət şüuru qazansın. Belə ki, İslam həyati ehtiyac və vəzifələrimizi, əxlaqi və əməli olaraq iki yerə ayırmağa qətiyyən icazə vermir. İki şeydən birini seçməliyik: Haqq və ya batil. İkisi arasında üçüncü dərəcə yoxdur. Bu səbəblə İslam əməl üzərində çox dayanır. Çünki əməl əxlaqın ayrılmaz bir parçasıdır. Hər bir müsəlman yaşadığı mühitdə baş verənlərdən özünü məsul tutmalı, hər zaman, hər yerdə haqqın tərəfində olmalı və batili ortadan qaldırmaq üçün əlindən gələni etməyi özünə borc bilməlidir."[152]

Allah Təala Qurani-Kərimdə müsəlmanların bu vəzifəsinə diqqət çəkərək belə buyurur:

"(Ey müsəlmanlar!) Siz insanlar üçün ortaya çıxarılmış ən xeyirli ümmətsiniz (onlara) yaxşı işlər görməyi əmr edir, pis əməlləri qadağan edir və Allaha inanırsınız..."[153]

---

[151] Əbul Həsən ən-Nədvi, "Müsəlmanların geriləməsiylə dünya nələr itirdi", səh. 41.

[152] Əbul Həsən ən-Nədvi, "Müsəlmanların geriləməsiylə dünya nələr itirdi", səh. 41.

[153] Ali İmran 110.

Bu ayə ümməti-Muhammədin dəyərini göstərmək nöqteyi-nəzərindən çox önəmlidir. Allah Təala bu ayədə müsəlmanların ən xeyirli ümmət olduğunu bildirdikdən sonra, bu xeyirli ümmətin əsas xüsusiyyətinin “əmri bil-maruf və nəhyi anil-münkər” olduğunu zikr edir. Yəni “ey ümməti-Muhamməd, siz bütün gücünüzlə insanları Allahın dini olan İslama çağırın. Allah və onun şəriətinə iman etmək kimi yaxşılıqları əmr edin. Allaha şirk qoşmaq və üsyan etmək kimi pisliklərə mane olun. Səmiyyətlə iman edib ona qulluq edin. Hz.Ömər *radıyallahu anh* deyir ki: “Kim insanlıq üçün ortaya çıxarılmış ən xeyirli ümmətdən olmaq istəyirsə, Allahın qoyduğu bu şərtləri yerinə yetirsin. Bunlar yaxşılığı əmr etmək, pisliklərdən çəkindirmək və Allaha iman etməkdir.”[154]

Müsəlmanlar bunun fərqində olmalıdır. Bir müsəlman bilməlidir ki, müsəlmanlar nümunə və öndər olmalıdır. Allah Təala yer üzü öndərliyinin yaxşı insanların əmrində olmasını istəyər, pislərin yox.

Allah Təala “Əsr” surəsində də müsəlmanların bu vəzifəsinə diqqət çəkir:

And olsun axşam çağına (ikindi vaxtına, əsr namazına, zamana və ya Peyğəmbərin əsrinə) ki, insan (ömrünü bihudə işlərə sərf etməklə, dünyanı axirətdən üstün tutmaqla) ziyan içindədir. Yalnız iman gətirib yaxşı əməllər edən, bir-birinə haqqı tövsiyə edən və səbri tövsiyə edən kimsələrdən başqa! (Belələri Cənnətə nail olub əbədi səadətə qovuşanlardır!)[155]

Bu ayələrdə Rəbbimiz bir müsəlmanın axirətdə qurtuluşu üçün dörd əsas qeyd edir: iman, saleh əməllər, Haqqı və səbri tövsiyə. Haqqı yəni İslami hökmləri həm haqqı bilməyənlərə, həm də bir-birimizə tövsiyə etmək "din nəsihəttir" hədisində bildirildiyi kimi dinimizin əsas rüknlərindəndir.

---

[154] Təbəri təfsiri.

[155] Əsr 1-3.

Dinə xidmət həyəcanını ən gözəl şəkildə ümmətin ən xeyirli nəsli sayılan sahabələrdə görürük. Vida həccində təqribən yüz iyirmi min müsəlman var idi. Bunların çox azının qəbri Məkkə və Mədinədədir. Həmin səhabələrin böyük əksəriyyəti İslamı yaymaq üçün dünyanın ayrı-ayrı bölgələrinə getmiş və geri qayıtmamışlar. Musab ibn Umeyri bütün imkanlara yox deyərək Məkkədən Mədinəyə hicrət etdirən dinə xidmət şüuru idi. Əbu Əyyub əl-Ənsarini yaşı səksəndən çox olmasına baxmayaraq İstanbul qala divarlarının önünə qədər gətirən də bu düşüncə idi. Sahabələrin bu halını daha yaxşı anlamağımız üçün ibrətli bir hadisəni qeyd edək:

Əbu İmran əl-Cövni nəql edir: "Ömər bin Xəttab *radıyallahu anh* bir gün bir rahibin olduğu yerdən keçirdi. Birdən dayandı. Rahibə bildirdilər ki, bu möminlərin əmiridir. Rahib çölə çıxdı. Çox ibadət etməkdən üzü saralmışdı. Yorğun və dünyadan əlini üzmüş görünürdü. Onun bu halını görən Ömər ağladı. Rahibin xristian olduğunu və niyə ağladığını soruşdular. Ömər *radıyallahu anh* belə dedi: "Onun bir xristian olduğunu mən də bilirəm. Fəqət ona yazığım gəldi. Bu qədər ibadət etməsinə rəğmən o ataşdədir", - dedi.[156]

Sahabələr insanlar cəhənnəmdən qurtulub cənnətə gedən yolu tapsınlar deyə Allaha dəvət yolunda misilsiz fədakarlıqlar göstərmişlər. Çünki onlar vəhyin ilk muxatəbləri

---

156. Beyhəki, İbnul Münzir, Hakim, Kandehlevi, "Hayatus Sahabə", səh. 70.

olaraq bu vəzifənin fərqində idilər. Allah Təala “Fussilət” surəsində belə buyurur:

“Allaha dəvət edən, yaxşı iş görən və: “Mən müsəlmanlardanam!” – deyən kəsdən daha gözəl danışan kim ola bilər?!”[157]

Allah Təala Qurani-Kərimdə Allaha dəvət vəzifəsini yerinə yetirən müsəlmanlara bunun qaydalarını öyrətmişdir. Allah Təala “Nəhl” surəsində belə buyurur:

(Ya Rəsulum!) İnsanları hikmətlə (Quranla, tutarlı dəlillərlə), gözəl öyüd-nəsihət ilə Rəbbinin yoluna (islama) dəvət et, onlarla ən gözəl surətdə (şirin dillə, mehribanlıqla, əqli səviyyələrinə müvafiq şəkildə) mübahisə et. Həqiqətən, Rəbbin yolundan azanları da, doğru yolda olanları da daha yaxşı tanıyır![158]

Bu ayədən anlayırıq ki, bir müsəlman insanları İslama hikmət və gözəl öyüdlə dəvət etməlidir. Həmçinin Allah Təala “Ali-İmran” surəsində Rəsulullaha *sallallahu aleyhi və səlləm* insanları islah yolunu belə öyrədir:

(Ya Rəsulum!) Allahın mərhəməti səbəbinə sən onlarla (döyüşdən qaçıb sonra yanına qayıdanlarla) yumşaq rəftar etdin. Əgər qaba, sərt ürəkli olsaydın, əlbəttə, onlar sənin ətrafından dağılıb gedərdilər. Artıq sən onları əfv et, onlar üçün (Allahdan) bağışlanmaq dilə, işdə onlarla məsləhətləş, qəti qərara gəldikdə isə Allaha təvəkkül et! Həqiqətən Allah (Ona) təvəkkül edənləri sevər![159]

Bu ayə bir İslam dəvətçisində olması gərəkən ən önəmli

---

[157] Fussilət 33.

[158] Nəhl 125.

[159] Ali-İmran 159.

xüsusiyyətin yumşaqlıq olduğunu bildirir.

Xülasə, hər bir müsəlman Allahın adını ucaltmaq üçün gücü nisbətdə çalışmalıdır. Bu çalışma sahələri müxtəlif ola bilər. Çünki insanlar fərqli qabiliyyətlərdə yaradılmışlar. Hər kəs bacardığı bir sahədə İslama xidmət edərsə və bu xidmət camaat halında olarsa daha faydalı olar. Lakin bu çalışmalar sadəcə fərdi olaraq qalarsa istənilən nəticəni verməz. Çünki hər kəs hər işi bacara bilməz, fəqət hər kəsin bacaracağı bir iş mütləq vardır...

Dünyəvi biliyin önəmi

Dövrümüzdə müsəlmanların zəifliyinin əsas səbəblərindən biri də dünyəvi biliklərə yiyələnmək istəyinin azlığıdır. Təəssüf ki, bəzi müsəlmanlar dünyəvi elmlərə heç önəm vermirlər. Halbuki dünyəvi elmləri öyrənmək həm dinimizin əmri, həm də həyatın tələbidir. Alimlər ümumi mənada dünyəvi bilikləri öyrənməyin fərzi-kifayə olduğunu deyirlər. Həmin alimlərdən biri də imam Qəzalidir. O, özünün "İhyayı-ulumid-din" əsərində belə yazır:

"Bəzi dünyəvi elmləri öyrənmək fərzi-kifayədir. Buna dünya işlərinin onsuz getmədiyi tibb elmini misal verə bilərik. Çünki tibb elmini öyrənmək bir çox cəhətdən vacibdir. Tibb elmi kimi hesab elmidə gündəlik məişətdə, miras və vəsiyyət bölgüsündə və digər yerlərdə zəruridir. Bunlar elə elmlərdir ki, əgər bir bölgədə bunları bilən olmasa bölgə xalqının hamısı günaha girər. Əgər bunları bilən bir nəfər olarsa, digərləri məsuliyyətdən qurtular. "Tibb və hesab fərzi-kifayədir" sözü təəccüblü gəlməsin. Çünki əkinçilik, toxuculuq, idarəçilik, hətta qan almaq və dərzilik kimi sənətlər də kifayi fərzlərdəndir. Əgər bir bölgədə qan alan olmasa orada xəstəliklər artar və insanlar buna səbəb olduqları üçün günahkar olarlar. Dərdi verən, dərmanını da müəyyən səbəblərə bağlamışdır. Bu səbəbləri görməzdən gələrək canı hədər etmək caiz deyil."[160]

Gördüyümüz kimi Qəzali ümumi olaraq dünyəvi elmləri öyrənməyin lüzumunu bildirir. Təbii ki, dünyəvi elmlər Qəzalinin burada zikr etdiyi elmlərdən ibarət deyil. Qəzali sadəcə ümumi prinsipləri qeyd etmişdir. Bununla yanaşı dövrümüzdə önəmi hər kəs tərəfindən qəbul edilən elmlər var ki, onları da öyrənmək fərzi-kifayədir.

---

160. Qəzali,İhyayı ulumid-din.

Eyni əsərdə Qəzali müsəlmanların bu mövzudakı zəifliyinə də toxunur:

“Bir çox bölgə varki, orada bir dənə müsəlman həkim yoxdur. Olan həkimlər qeyri-müsəlmandır. Halbuki fiqhi hökmlərdə tibblə əlaqəli məsələlərdə onların fikri ilə əməl etmək caiz deyil. Əfsus ki, insanlar fiqh elmində, xüsusilə xilaf və cədəldə bir-biri yarışırkən, tibb elmi ilə məşğul olan bir nəfər belə yoxdur. Ölkə fətva və ortaya çıxan məsələlərə cavab verən fəqihlərlə doludur. Kaş biləydim, din alimləri bir qrup insanın yerinə yetirdiyi fərzə yönəlib, heç kimin yerinə yetirmədiyi fərzləri tərk etməyə necə icazə verirlər? Heyif, çox heyif ki, din elmi “alim”lərin fırıldaqları ilə qarışıb. Buna qarşı sadəcə Allahdan kömək diləmək lazımdır. Şeytanı güldürüb, Allahı qəzəbləndirən bu aldatmadan bizi qoruması üçün Allaha sığınmaq lazımdır.”[161]

Gördüyümüz kimi Qəzali, burada İslam alimi olduğunu iddia etdiyi halda dünyəvi elmlərə önəm verməyən kimsələrin, əslində ya dini anlamadıqlarını, ya da öz mənfəətlərini üstün tutduqları üçün bu elmlərdən uzaq qaldıqlarını deyir. Belələri müsəlmanları dünyəvi elmlərdən uzaqlaşdırdıqları üçün həm onların fərzləri tərk etməsinə səbəb, həm də İslamın yüksəlişinə mane olurlar. Allah Təala “Ənfal” surəsində belə buyurur:

“(Ey möminlər) Allahın düşmənini və öz düşməninizi, onlardan başqa sizin bilmədiyiniz, lakin Allahın bildiyi düşmənləri (münafiqləri) qorxutmaq üçün kafirlərə qarşı bacardığınız qədər qüvvə və (cihad üçün bəslənilən) döyüş atları tədarük edin. Allah yolunda nə xərcləsəniz, onun əvəzi artıqlaması

---

[161] Qəzali,İhyayı ulumid-din.

ilə ödənilər və sizə heç bir haqsızlıq edilməz!"[162]

Bu ayədə Allah Təala müsəlmanlara öz düşmənlərinə qarşı bacardıqları qədər qüvvə toplamağı əmr edir. Bu isə indiki dövrdə ancaq dünyəvi elmlərə yiyələnməklə mümkündür. Müsəlmanlar dünyəvi elmlərə lazımınca diqqət göstərməsələr Allah Təalanın bu ayədəki əmrini yerinə yetirməmiş olarlar.

Rəsulullah *sallallahu aleyhi və səlləm* da dünyəvi elmlərə əhəmiyyət vermişdir. O, səhabələri döyüşlərdə işlənən silahları və taktikaları öyrənməyə təşviq etmiş, məlumat toplamaq üçün düşmən tərəfə kəşfiyyat birlikləri göndərmiş, əcnəbi dilləri öyrənməyə təşviq etmiş[163], hicrətdən sonra tacir sahabələri təşviq edib Mədinə bazarını yahudilərdən almış və dövləti iqtisadi cəhətdən gücləndirmişdir. Bunlar sadəcə bəzi nümunələrdir.

İslamın ilk illərindəki sürətli yüksəlişinin altında yatan əsas səbəblərdən biri məhz dünyəvi elmlərə verilən dəyər idi. İlk xəlifələrdən başlayaraq sonrakı dövrlərə qədər İslam dünyasında yetişən elm adamları dünya elminə və mədəniyyətinə işıq tutmuş, töhfələr vermişlər. İslamı həqiqətən dərk etmiş müsəlmanlar dünya tarixində heç bir ideologiyanın sahib ola bilmədiyi zəngin bir mədəniyyətə sahib olmuşlar. Müsəlmanların bu yüksəlişindən sonra tənəzzül dövrü başlamışdır. Bu dövrün əsas xüsusiyyəti isə dünyəvi elmlərdə zəifləmə və geriləmədir. Əbul Həsən ən-Nədvi "Müsəlmanların geriləməsi ilə dünya nələr itirdi" adlı kitabında müsəlmanların zəifləmə səbəblərini araşdırarkən bu mövzuya xüsusi diqqət çəkir:

"...Müsəlmanlar zəka və qabiliyyətlərini heç bir faydası olmayan, hər hansı nəticəyə varmayan, gərək dünya gərəksə axirət üçün zərrə qədər faydası olmayan bəzi kəlam və fəlsəfə münaqişələri ilə öldürdülər. Müsəlmanlar təbiət elmlərindən istifadə edib onlardan din üçün faydalanaraq İslamın maddi-mənəvi güclənməsinə və bütün cahana yayılmasına kömək etmək əvəzinə, mənasız işlərlə məşğul oldular. Bu dövrdə müsəlmanların pozitiv elmlərdəki inkişafı, digər elm sahələrindəki yüksəlişlərindən geri qalırdı. Digər sahələrdə yetişən mütəxəssis və dahilər qədər dünyəvi elmlərdə mütəxəssis və dahi yetişməmişdir...”[164]

---

[162] Ənfal 60.

[163] Zeyd bin Sabitə süryanicə öyrənməyi əmr etmişdir.

Qısacası, dinimiz ümumi olaraq dünyəvi elmləri öyrənməyi əmr edir və müsəlmanlar olaraq bizim bu elmlərdə zəiflik göstərməyimiz İslam aləminin geriləməsinin əsas səbəblərdəndir.

---

[164] Əbul Həsən ən-Nədvi, “Müsəlmanların geriləməsiylə dünya nələr itirdi”.

Nəticə

Müsəlmanların dövrümüzdəki problemləri bunlarla bitmir. Bu kitabda sadəcə önəmli gördüyüm bəzi problemlərə toxunmağa çalışdım. Yaşadığımız əsrdə müsəlmanlar olaraq bizim əsas hədəfimiz İslamı doğru-düzgün təmsil edən, yaşayan və yaşadan, İslamın yükünü çiyinlərində daşıyan, Quranı yeganə həyat nizamı qəbul edən nümunəvi nəsil yetişdirməkdir. Vaxtımızın və gücümüzün çoxunu buna sərf etməliyik. Nümunəvi bir nəsil yetişdirmək üçün əvvəlcə özümüz örnək insan olmağa çalışmalıyıq. Hz. Əliyə *radıyallahu anh* aid edilən gözəl bir söz var: “Uşaqlarınızı tərbiyə etməyə çalışmayın. Özünüzü tərbiyə edin, onsuz da onlar sizdən təsirlənirlər (sizi nümunə götürürlər)...” İnsan əvvəlcə özündən başlamalıdır. Allah Təala Qurani-Kərimdə İsrail oğullarının qınanma səbəbi olan bir əlaməti bizə bildirir:

“Siz insanlara yaxşı işlər görmələrini əmr etdiyiniz halda, özünüzü unudursunuz? Halbuki özünüz kitab (Tövrat) oxuyursunuz. Məgər (çirkin əməllərinizi) başa düşmürsünüz?”[165]

Təəssüf ki, biz də müsəlmanlar olaraq bu vəziyyətdəyik. İslamı ilk təbliğ edən sahabə nəslini mütəfəkkirlərdən biri belə tərif edir: “Sahabələr güvənilir insan axtarmadılar, özləri güvənilir insan oldular.”

Hər birimiz müsəlmanıq və fərd olaraq İslamı təmsil edirik. Biz istəsək də, istəməsək də bu dəyişmir. İnsanlar İslamı bizə baxaraq öyrənirlər. Buna görə də yaşayan Quran olmağa çalışmalıyıq.

Əvvəllər narkotik alveri ilə məşğul olan, sonrada müsəlman olaraq tövbə edən yamaykalı Bilal Broun "müsəlman olmağınızı ətrafınızdakılar necə qarşıladı?" sualına cavab olaraq bunları deyir:

---

[165] Bəqərə 44.

"Müsəlman olandan sonra məndə meydana gələn dəyişikliklər məni yaxından tanıyanları xeyli təəccübləndirdi. Məndəki dəyişikliyə ən çox sevinən isə anam idi. Hətta anam tez-tez mənə, "Bu din sənin kimi bir insanı bu qədər dəyişdirdisə, mütləq haqdır" deyirdi. Rəbbimə şükürlər olsun ki, məni qaranlıqlardan çıxarıb hidayətə qovuşdurdu".[166]

Biz yaşayışımız, əxlaqımız və hərəkətlərimizlə həqiqi İslamı insanlara göstərməliyik. İslamı gözəl göstərək demirəm. Onsuz da İslam gözəldir. Bizdən istənilən İslamı olduğu kimi yaşamaqdır. Rəsulullah *sallallahu aleyhi və səlləm* "*Həqiqi müsəlman o kimsədir ki, Müsəlmanlar onun əlindən, dilindən əmin olar, ziyan görməz.*"[167] buyurduğu halda dövrümüzdə "etibarlı, əmin müsəlman" tapmaq çətindirsə deməli problemimiz ciddidir.

Qısacası, müsəlmanlar olaraq özümüzü hesaba çəkməli, özümüzü sorğu-sual edib həyatımızı Allahın istədiyi istiqamətdə yaşamağa çalışmalıyıq. Həmçinin "Rəbbim Allahdır" deyib dediyimiz sözün gərəklərini yerinə yetirməliyik:

"Şübhəsiz: "Rəbbimiz Allahdır!" – deyən, sonra da (sözündə) düz olan kəslərə (ölüm ayağında) mələklər nazil olub (belə deyəcəklər): "Qorxmayın və kədərlənməyin! Sizə vəd olunan Cənnətlə sevinin!"[168]

---

166. Adem Özköse, "Cennete Otostop", səh. 73.
167. Buxari, İman, 4-5.
168. Fussilət 30.

İstifadə edilən ədəbiyyat

Qurani-Kərim məalı- Z.Bünyadov və V.Məmmədəliyev (İpəkyolu Nəşriyyatı)

Təbəri Təfsiri (Elektron versiya)

İbn Kəsir Təfsiri (Elektron versiya)

Nəvəvi “Riyazus Salihin” (İpəkyolu Nəşriyyatı)

Nevevi “Riyazus Salihin Tercüme ve Şerhi” (Erkam Yayınları)

Qəzali “İhyayı Ulumid-din”(Elektron versiya)

Osman Nuri Topbaş “Fəzilətlər Mədəniyyəti” (İpəkyolu Nəşriyyatı)

Sahihi Buxari (Elektron versiya)

Sahihi Müslim (Elektron versiya)

Nureddin Yıldız “Hür Yürekli Genç” (Tahlil Yayınları)

Ramazan Kayan “Vahyin Gölgesinde Kimlik İnşası” (Çıra Yayınları)

Adem Özköse “Cennete Otostop” (Pınar Yayınları)

Ebul Hasan En Nedvi “Müslümanların Gerilemesiyle Dünya neler kaybetti” (Kayıhan Yayınları)

Mehmet Oruç “Huzurun Kaynağı Aile” (Elektron versiya)

Yusuf Kandehlevi “Hayatus Sahabe” (Huzur Yayınevi)

Ebul Ferec ibnul Cevzi “Telbisu İblis” (Polen yayınları)

Cəziri “Əl Fiqhu Aləl Məzahibil Ərbaa” (Elektron versiya)

İbn Kəsir “Əl Bidayə vən Nihayə” (Elektron versiya)

Anar Qurbanov “Ticarət Elmihalı” (İpəkyolu Nəşriyyatı)

Muhammed Emin Yıldırım "Sad b. Ebi Vakkas" (Siyer Yayınları)

Ali Rıza Aydın "Cocuğun dini şahsiyyet kazanmasında ailenin önemi" (Elektron versiya)

Ebubekir Sifil "Tahavi akidesi ve şerhi" (Rıhle kitap)

Sorularlaislamiyet.com